Hilversum
Mediastad

WIJKBIOGRAFIE HILVERSUM ZUID

1 INHOUD

1	INHOUD		2
2	VOORAF		4
3	TIJDLIJN		6
	1800	Uitwaaierende wegen en paden	6
	1826-1876	Bereikbaarheid	7
	1874	Spoorweg en station	7
	1889-1918	Begraafplaatsen	8
	1890-1905	Bloemenbuurt Noord: de eerste woonbuurt in Zuid	10
	1893-1991	Zieken- en ouderenzorg	13
	1898-1905	Uitbreidingsplannen	16
	1910-1924	Woningen van de Arbeidersbouwvereeniging Hilversum	18
	1915	Uitbreidingsplan voor Bloemenbuurt Zuid	19
	1918-1919	Uitbreidingsplan voor Hilversum	22
	1922	Schrijverskwartier	22
	1925-1938	Staatsliedenkwartier Oost	26
	1927-1975	Arbeiderswoningbouw zuid	26
	1933	Plan Zuid	28
	2015	Aanwijzing tot beschermd stadsgezicht	29
	1945-1975	Naoorlogse uitbreidingen in wijk Zuid	29
		Bouwgeschiedenis en bouwers	36
	1975-2024	Nieuwe buurtjes en ontwikkelingen in de naoorlogse wijk Zuid	38
4	ZUID THEMATISCH		50
5	SAMENVATTING KERNKWALITEITEN		72
6	COLOFON		80

De tuin van het verzorgingshus aan de Egelantierstraat, zoals deze vele jaren een kwaliteit van zeer grote waarde was.

2 VOORAF

Introductie

De wijk Hilversum Zuid bevat een aaneenschakeling van buurten die werkelijk elke ontwikkelingsperiode belichten. De uitbreiding van het dorp naar het zuiden, tussen oude driften en in de nabijheid van de haven van de Gooise Vaart. De eerste uitbreidingsplannen van Dudok, nu onderdeel van het rijksbeschermde gezicht. Middenstandsbuurten werden aangelegd vanaf het begin van de jaren twintig ten zuidwesten van de Algemene begraafplaats uit 1889. Na de oorlog werd de draad weer opgepakt. In de jaren vijftig werden nieuwe uitbreidingen gerealiseerd. In de jaren zeventig kwamen daar enkele ensembles bij.

Ligging

De wijk Hilversum Zuid is in het noorden begrensd door de Oude Haven en Koningsstraat, in het oosten door de Eikbosserweg, in het zuiden door de Kolhornseweg, de Van Ghentlaan en de Zuiderheideweg en in het westen door de Loosdrechtseweg. Hilversum Zuid bevat de buurten:

A. Bloemenkwartier Noord
B. Bloemenkwartier Zuid
C. Schrijverskwartier
D. Staatsliedenkwartier
E. Zeeheldenkwartier

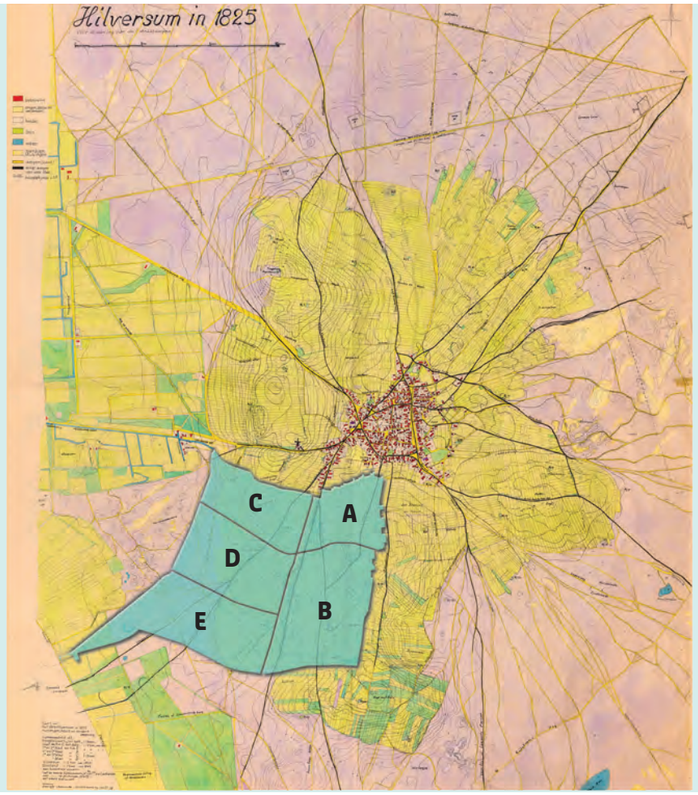

Situatie wijk Zuid op kaart, die amateur-historicus C. Boekschoten in 1975 samenstelde naar de toestand van Hilversum in 1825.

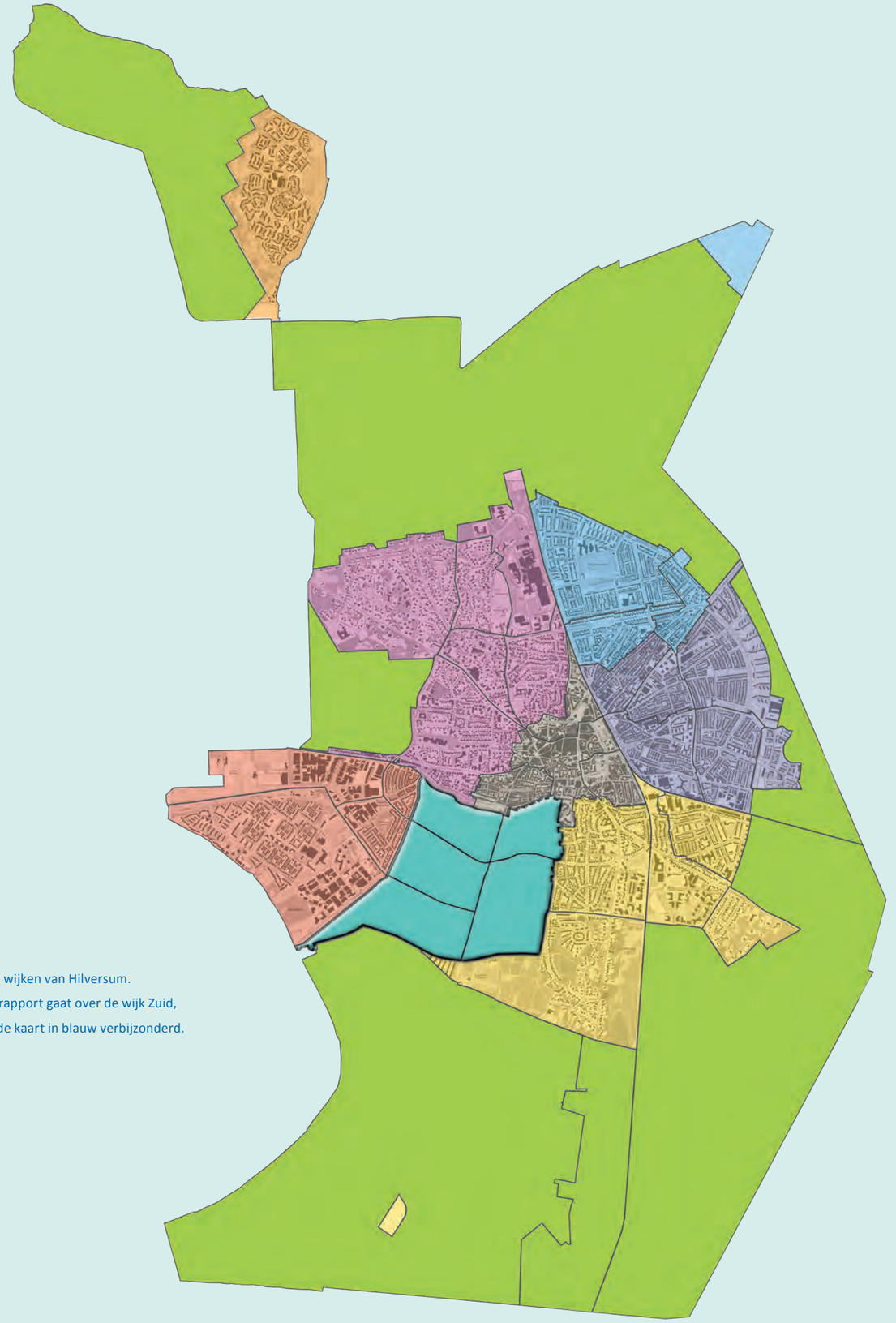

Alle wijken van Hilversum.
Dit rapport gaat over de wijk Zuid,
op de kaart in blauw verbijzonderd.

3 TIJDLIJN

1800 UITWAAIERENDE WEGEN EN PADEN

Rond 1800 was Hilversum nog een agrarisch dorp met een stevige en zich ontwikkelende textielindustrie. Rond het dorpscentrum lag een ring van engen waar boeren gewassen verbouwden. Daar omheen lag heide afgewisseld met bos. De radialen, naar buiten uitwaaierende wegen, liepen vanuit het centrum door engen, heide en bos naar naburige dorpen. Allerlei paden liepen daartussen in dezelfde richting. De enige gebouwen in het gebied waren bos- en bouwlandwoningen of boerderijen. De wegen naar het zuiden liepen naar het veen- en tufwinningsgebied rond Loosdrecht, via de eng naar een eikenbos en naar Utrecht. De enige gebouwen in het gebied waren boswachterswoningen of boerderijen. De radialen in het gebied zijn de Bosdrift, Hilvertsweg en Eikbosserweg.

Verzamelkaart behorende bij de Ligger de Wegen in de gemeente Hilversum, met daarop alle wegen, voorlopig vastgesteld door de gemeenteraad in 1902.

Nieuwe kaart van Gooilandt, 1736.

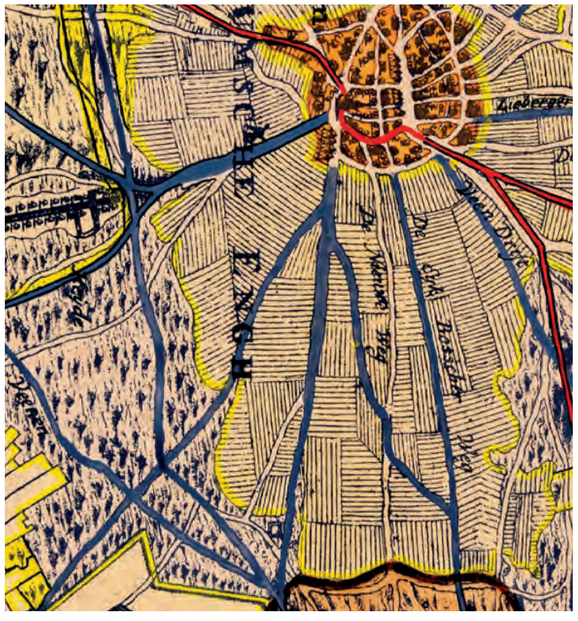

De erfgooiers hadden van oudsher gebruiksrecht op de heide- en weidegronden. De paden (driften) leidden daar doorheen. De gronden werden gebruikt om vee te laten grazen, ze werden in cultuur gebracht en uit de bossen werd houtproductie gehaald.

1826-1876 BEREIKBAARHEID

In 1834 werd de weg van ’s-Graveland naar Soestdijk bestraat, mede op initiatief van Albertus Perk, gevolgd door de bestrating van de Utrechtseweg. De hinder van modder bij regen en stof bij droog weer, was hier in ieder geval voorbij. Reizen en verblijf werd veel comfortabeler. Het doortrekken van de Gooise Vaart in 1843, waardoor zand en andere materialen gemakkelijker vervoerd konden worden, verbeterde de bereikbaarheid van het dorp nog meer. Het dorp breidde zich uit. Vanuit het centrum liep de Havenstraat naar de haven, waar de straat splitste in de Bosdrift en de Hilvertsweg. De Vaartweg boog vlakbij de Kerkbrink af naar het westen. In 1876 werd de Gooise Vaart doorgetrokken tot aan de Loosdrechtseweg (Havenstraat) om vanaf de zuidkant via het water dichter bij het dorpscentrum te kunnen komen. (Zie voor het complete verhaal over de Gooise Vaart en de Oude Haven Wijkbiografie Hilversum Zuidwest).

Situatie ten zuiden van het dorp met de Gooise Vaart, Rode Dorp en haven, Molendrift (Vaartweg), Loosdrechtseweg, Bosdrift, Hilvertsweg en Eikbosserweg.

Beeld van een drift in het landschap van engen, heide en bos. Op de achtergrond molens, dorpshuizen en kerk.

Dorpscentrum met de ring van engen (Zuider Eng) en de heide- en bosgronden en meenten daaromheen. De Gooise Vaart is nog niet doorgetrokken.

1874 SPOORWEG EN STATION

De Oosterspoorweg kreeg een station in Hilversum. De rechtstreekse verbinding met de hoofdstad had op alle fronten grote gevolgen. Het werd mogelijk om tussen Hilversum en Amsterdam te forenzen. Door de komst van de spoorweg en de daaropvolgende vestiging van industrieën groeide de bevolking en waren woningen nodig voor de arbeiders. Voor het gebied ten zuiden van het dorp betekende dit de ontwikkeling van buurten met arbeiders, industrie en bedrijven en voorzieningen, aansluitend aan de dorpsbebouwing tot de (oude) haven.

De Oude Haven met de loswal.

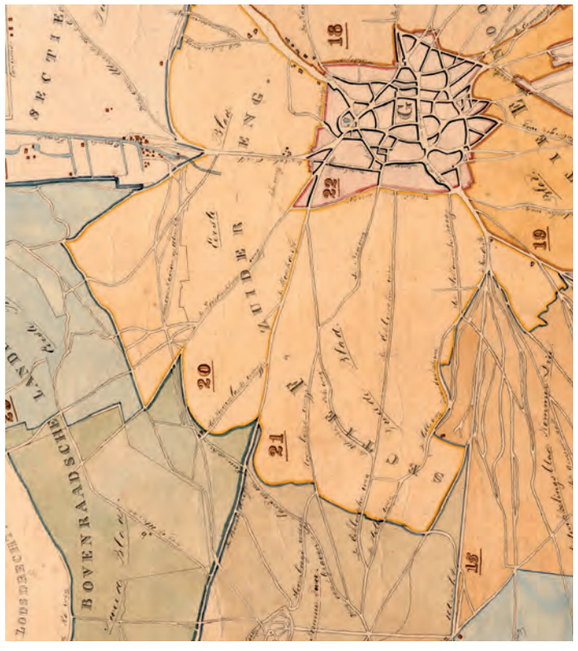

Ontwerp begraafplaats Bosdrift, tuinarchitect L.A. Springer, 1889.

1889-1918 BEGRAAFPLAATSEN

1889 Algemene begraafplaats Bosdrift

Toen de begraafplaats Gedenkt te Sterven uit 1792 bij de Grote Kerk in het centrum van het dorp rond 1887 vol was, vond de gemeente ten zuiden van de (Oude) Haven aan de Bosdrift een plek voor een nieuwe begraafplaats. Voor het ontwerp werd de

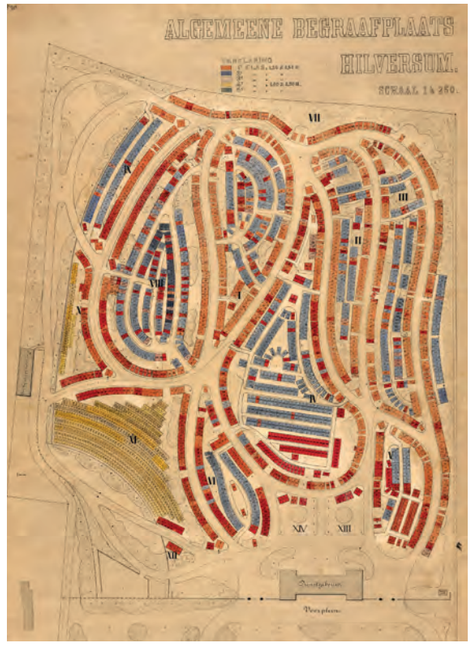

Uitbreiding begraafplaats Bosdrift, gemeentearchitect P. Andriessen, 1921.

in Hilversum gevestigde tuinarchitect L.A. Springer gevraagd. Later zou Springer grote bekendheid verwerven als ontwerper van parken, tuinen en begraafplaatsen, maar dit was zijn eerste begraafplaatsontwerp. Het aulagebouw en erfscheidingshek zijn ontworpen door gemeentearchitect P. Andriessen, die in 1921 het plan voor de uitbreiding van de begraafplaats maakte.

1903-1918 Begraafplaats St. Barbara

De Hilversumse parochies stichtten in 1918 een begraafplaats tegen de Zuiderheide aan, vlakbij de radiaal de Bosdrift (nu ligt de ingang aan de Nieuwlandseweg). Zij kregen deze plek omdat hun begraafplaats, die overigens niet meer in gebruik was, aan de Frans Halslaan moest wijken vanwege de ontwikkeling van de buurt Diependaal.

Begraafplaats St. Barbara, Nieuwlandseweg, 1918. Rechtsboven: een van de opvallend ontworpen grafmonumenten.

Aula Algemene Begraafplaats Bosdrift, gemeentearchitect P. Andriessen, 1889. Restauratie exterieur, architect P.D. van Vliet, 2019.

Kapel en aula op de begraafplaats St. Barbara, 1960, E.H. te Duits.Ter vervanging van het oude beaardingslokaal uit 1922. Urnenmuur (rechts op foto), architect Baddy Hartman, 2000.

1890-1905 BLOEMENBUURT NOORD: DE EERSTE WOONBUURT IN ZUID

Door de komst van de spoorweg en de daaropvolgende vestiging van industrieën groeide de bevolking. Vanaf 1890 kwam de eerste woonwijk ten zuiden van het centrum tot stand: Bloemenbuurt Noord. De eerste woningbouw vond plaats ten oosten van de Oude Haven en begraafplaats Bosdrift, tussen de Koningsstraat, Eikbosserweg, Neuweg en de Hilvertsweg. Particulieren bouwden aan rechte straten op regelmatige afstand van elkaar goedkope woningen voor arbeiders in de fabrieken en andere bedrijfstakken. De ontwerpers noemden ze regelmatig burgerwoningen. Op de achterterreinen en tussen de woningen vonden bedrijfjes een plek.
Aan de Violenstraat werd in 1907 een diamantslijperij gebouwd voor B. Visser. Andere bedrijven in het gebied waren onder meer bakkerij, smederij, verfmalerij, winkeltje voor dagelijkse boodschappen, werkplaats, pakhuis.

Burgerwoningen aan de Asterstraat.

De Gijsbrecht van Amstelstraat richting Neuweg; opname ter hoogte van de Ericastraat (rechts maar niet te zien), verderop links is de Egelantierstraat, 1905-1910.

Egelantierstraat, richting Violenstraat, 1910.

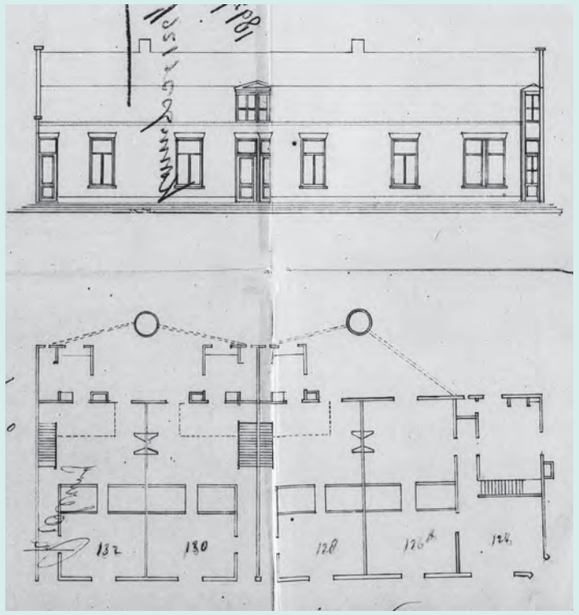

Enkele bouwtekeningen van eenvoudige woningen met bedsteden.

Vijf woonhuizen aan de Neuweg, ontwerp van J.G. Briët, 1895.

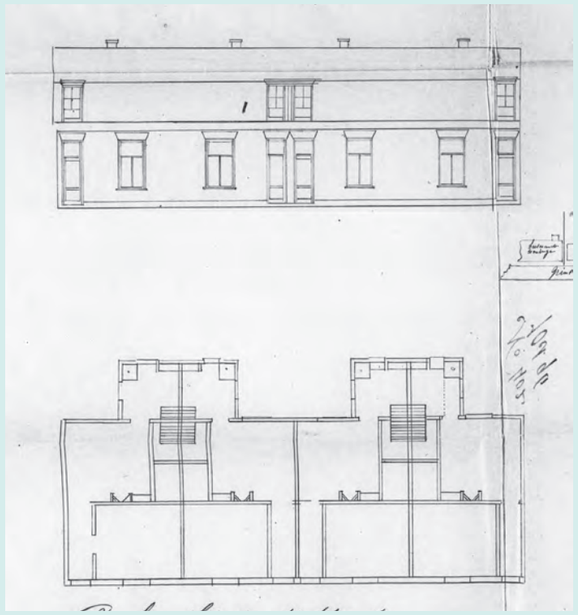

Links aan de Koningstraat 126 en volgende, 1892.

Rechts aan de Bloemstraat 21 en volgende, 1896.

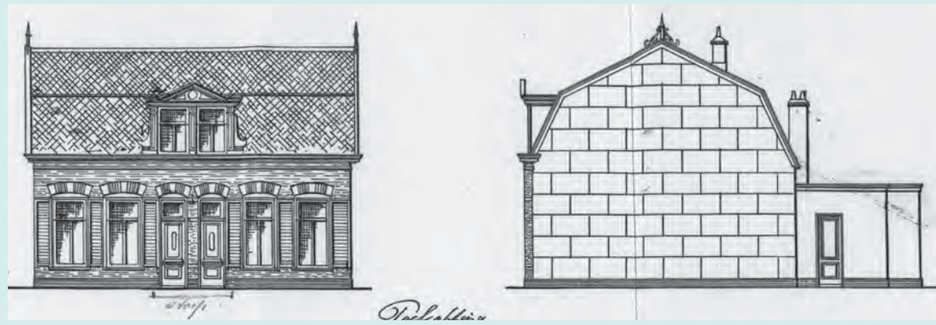

Dubbele woning, Tulpstraat 33-35, 1899.

Drie woonhuizen, Neuweg 32, 34 en 36, architect J. Schipper, 1900.

Timmermanswerkplaats Iesberts, Anjelierstraat 4, 1901.

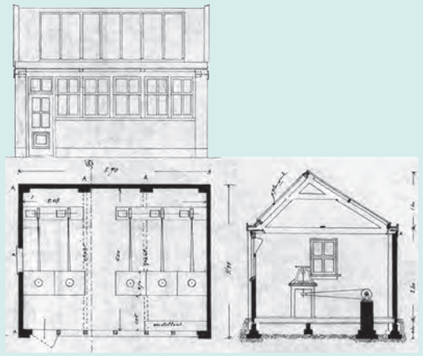

Diamantslijperij achter Violenstraat 82, 1907.

Twee woningen, waarvan een met bakkerij en winkel, Violenstraat 102 en Egelantierstraat 1, architect D. Kuiper, 1903.

1893-1991 ZIEKEN- EN OUDERENZORG

In 1872 werd de Wet Voorziening tegen Besmettelijke Ziekten ingevoerd. Die gaf een impuls aan het oprichten van ziekenhuizen van uiteenlopende gezindten. Het eerste Hilversumse ziekenhuis werd ontworpen door gemeente-architect J. Rietbergen en gebouwd aan de Gasthuisstraat, hoek Mauritslaan, iets ten noorden van de wijk Zuid.
Sinds 1891 was de Rooms-katholieke ziekenzorg in Hilversum gevestigd en sinds 1892 de protestantse. Vanaf 1893 ontwikkelde het ziekenhuis aan de Koningsstraat zich tot een groot complex. Aan de Neuweg opende in 1900 het Diaconessen ziekenhuis. Dit ziekenhuis ging in 1964 naar de nieuwbouw in het Van Riebeeckkwartier. Verderop aan de Neuweg werd in 1907 de openbare ‘inrichting voor lijders aan besmettelijke ziekten’ opgericht, ontworpen door de toenmalige gemeentearchitect P. Andriessen. De gebouwen bestaan nog. In 1991 gingen het Diaconessenhuis, de Rooms-Katholieke Ziekenverpleging en het

Het eerste ziekenhuis van Hilversum, gemeentearchitect J. Rietbergen, Gasthuisstraat hoek Mauritslaan, 1879.

R.K. Ziekenverpleging, Koningsstraat 21, P. Andriessen, 1893. Afgebroken rond 1992. Daaronder de kapel uit 1955 van architect Allessie.

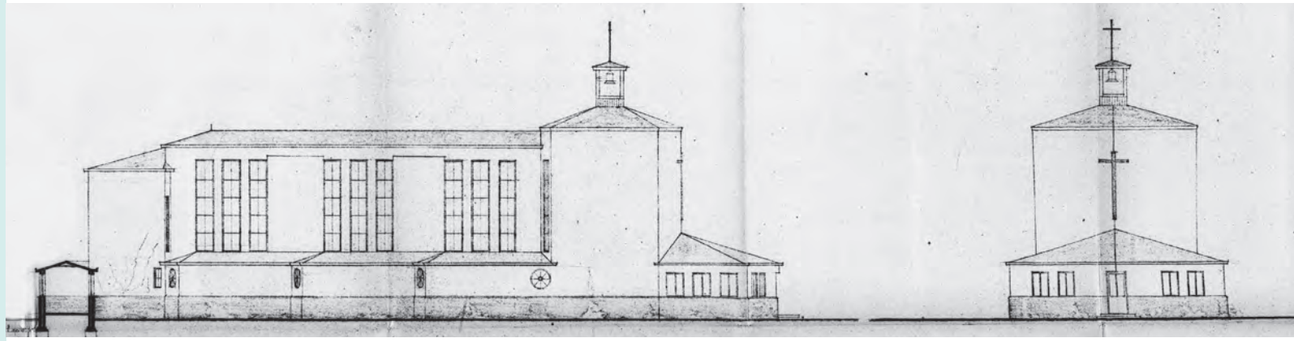

Ontwerp Diaconessenhuis, architect J.P.H. de Man, 1899.

Diaconessenhuis, Neuweg.

Algemeen Ziekenhuis ‘Zonnestraal’ samen verder als ‘Ziekenhuis Hilversum’ in het ziekenhuis in het Van Riebeeckkwartier. De gebouwen aan de Koningsstraat en de Neuweg zijn gesloopt. Op de gronden zijn woningen gebouwd, de westkant van de Neuweg is onbebouwd gebleven (speelplaats).
Aan de Egelantierstraat werd in 1921 op een groot terrein het eerste (vernieuwde) verzorgingshuis voor bejaarden gebouwd. De realisatie had 8 jaar geduurd. Deze plek is bepalend geweest voor het ontwerp van de omliggende woningbouwbuurt.
Het Carolushuis aan de Bosdrift bestaat sinds 1926. De zusters van de Congregatie van de Zusters onder de Bogen begonnen in hun klooster met een ziekenboeg en de verzorging van ouden van dagen. Het werd een succes zodat het in 1934 werd uitgebreid. In 1978 werd een nieuw gebouw in gebruik genomen en kreeg het de naam St. Carolushuis. Inmiddels wordt het weer vernieuwd. In 1966 opende het bejaardencentrum Zuiderheide op de hoek van de Diependaalselaan en de Loosdrechtseweg. In de wijk is de zieken- en ouderenzorg van oudsher prominent aanwezig geweest.

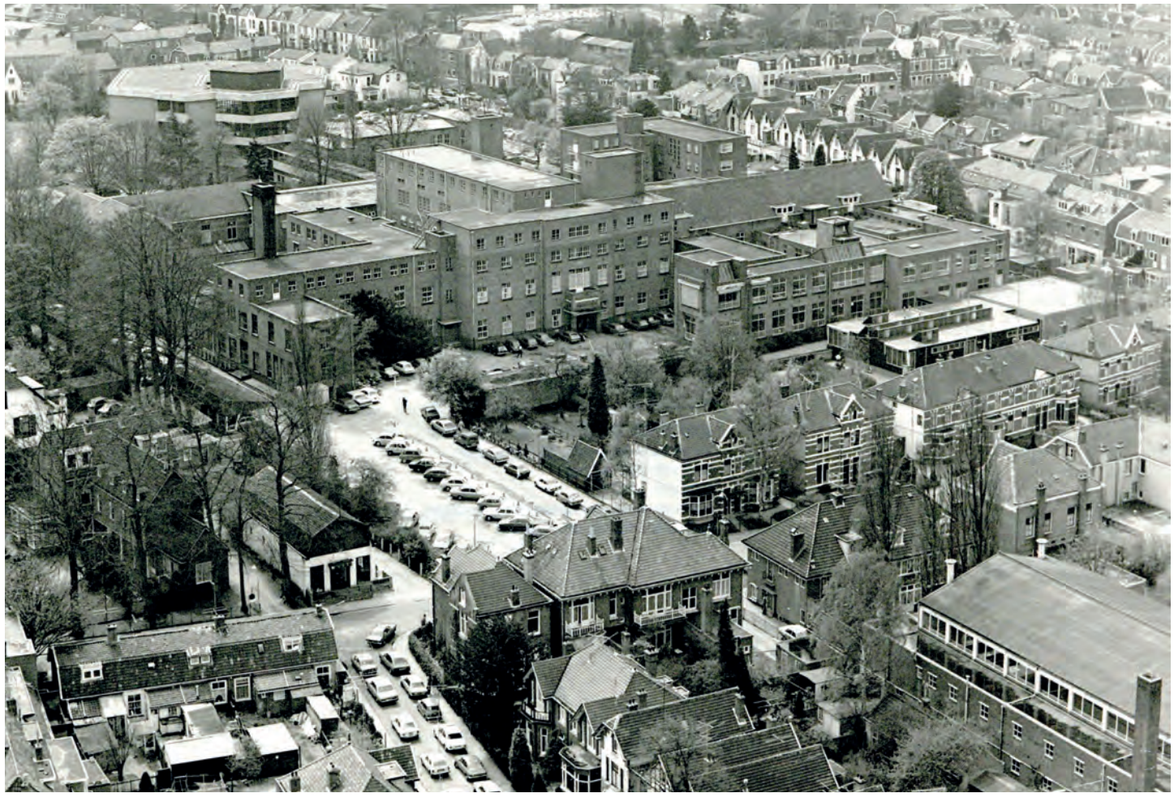

Ziekenhuiscomplex tussen de Koningsstraat en Neuweg. Nu woningbouw aan de Laan van de Heelmeesters e.o. Op de voorgrond de gebouwen aan de Koningsstraat.

Het gemeentelijke complex is gesticht in 1907 als 'inrichting voor lijders aan besmettelijke ziekten' en is ontworpen door gemeentearchitect P. Andriessen. De gebouwen zijn vriendelijk ontworpen in een chaletstijl met serres voor verblijf in de open lucht. Het complex bestond oorspronkelijk uit twee barakken voor lijders aan dyphterie, tyfus, roodvonk, Spaanse griep en andere besmettelijke ziekten, een observatiebarak en een directeurswoning met kantoor. In 1919 werd het complex uitgebreid met een ontsmettingsgebouw, waar ontsmettende baden konden worden genomen, en een transformatorgebouwtje.

De Egelantier was het eerste bejaardenhuis in Hilversum. Bankier B.W. Blijdensteijn schonk het geld daarvoor in 1911 aan het Burgerlijk Armbestuur van de gemeente Hilversum voor het oprichten van een oude-mannen en -vrouwenhuis. Voor het ontwerp werd een prijsvraag uitgeschreven die werd gewonnen door D. Meintema. Het duurde tot 1921 voordat de bouw gereed was. De woonvertrekken waren op de begane grond en er werd een tuin aangelegd, want dat paste in Hilversum. Het tehuis heette eerst Het Verzorgingstehuis. Nadien is het twee maal vernieuwd.

Rechts de directeurswoning.

Zuiderheide, Diependaalselaan hoek Loosdrechtsewegm architect E.G. Middag, 1963.

1898-1905 UITBREIDINGSPLANNEN

De akkers raakten bebouwd. Het werd al snel duidelijk dat regie moest worden gevoerd op de ontwikkelingen. Particulieren bepaalden met hun bebouwing de inrichting van Hilversum.
In 1898-1900 ontwierp de toenmalige gemeentearchitect P. Andriessen een plan voor de uitbreiding van het dorp. Zijn bedoeling was de uitbreiding en de plaatsing van functies te plannen en verbindingen te maken.
De Woningwet uit 1901 verplichtte gemeentes met meer dan 10.000 inwoners tot het opstellen van een uitbreidingsplan. Andriessen maakte vanaf 1902 het Plan van Uitbreiding in de Gemeente Hilversum, dat in juni 1905 werd vastgesteld. Andriessen wilde de uitwaaierende wegen en paden in een logisch verband brengen, vooral door dwarsverbindingen en lange gebogen lijnen, waardoor het uitbreidingsplan vooral een stratenplan is. Het is ook een hoogtekaart door de minutieuze inventarisatie van hoogtes. Andriessen bracht bovendien een duidelijke zonering in wijktypen aan.
In Hilversum zuid tekende Andriessen wijken met lineaire stratenplannen haaks op de bestaande radiaalwegen. Vanuit de Neuweg tekende hij parallelle licht gebogen straten zodat er een visgraatmotief ontstond. Deze werden vanaf 1910 bebouwd.

Pieter Andriessen en Jacob Schipper.

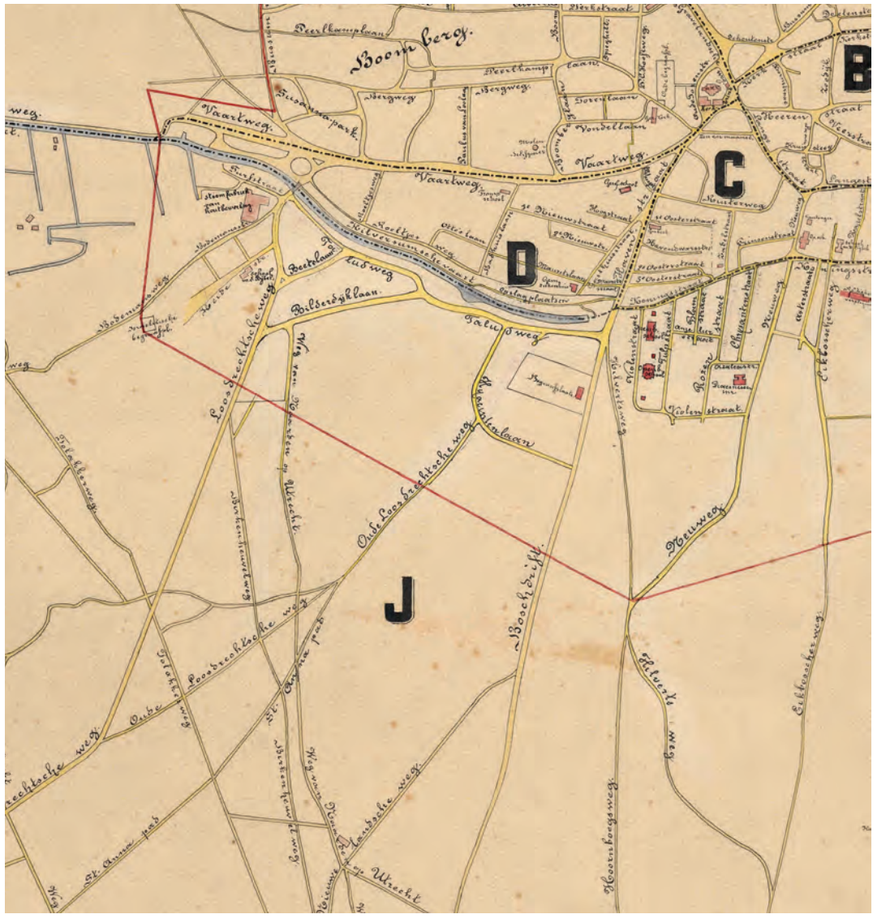

Kaart met weergave wijkindeling ten behoeve van het uitbreidingsplan, 1904, J. Schipper. Duidelijk te zien zijn de twee openbare scholen aan de Violenstraat en de beide zieken-huizen. Het gemeentelijke ziekenhuis stond aan de Gasthuisstraat.

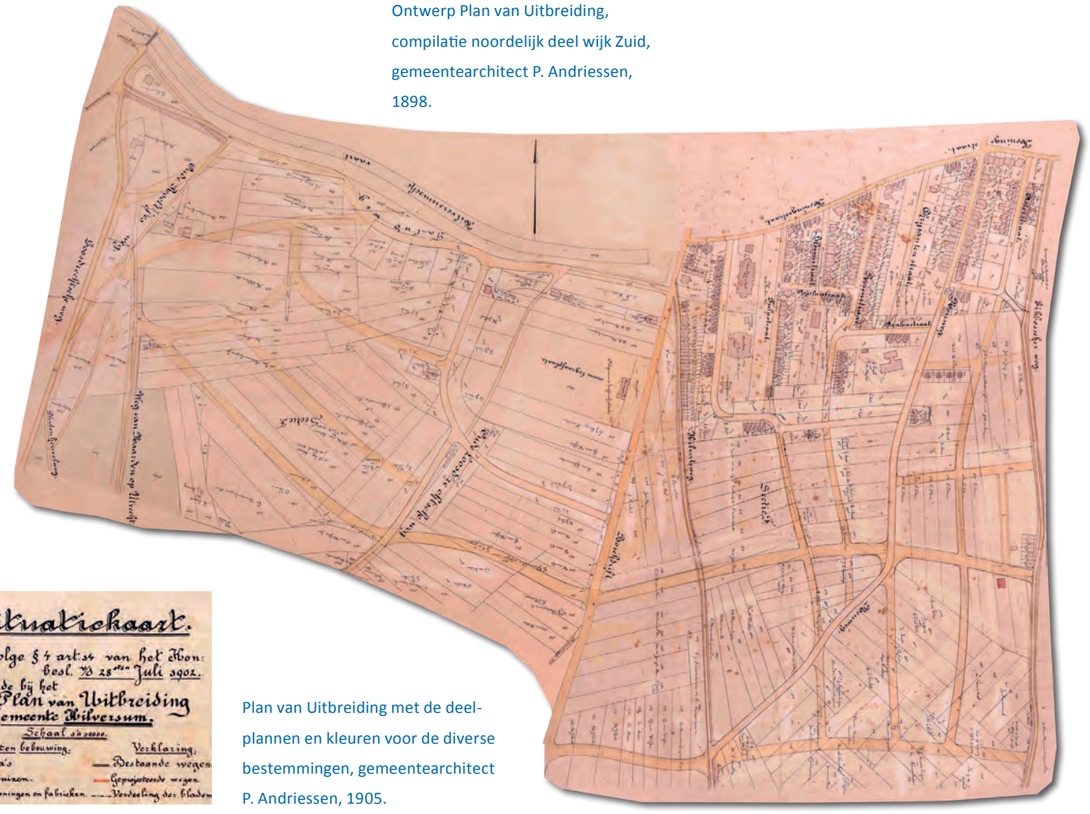

Ontwerp Plan van Uitbreiding, compilatie noordelijk deel wijk Zuid, gemeentearchitect P. Andriessen, 1898.

Plan van Uitbreiding met de deel-plannen en kleuren voor de diverse bestemmingen, gemeentearchitect P. Andriessen, 1905.

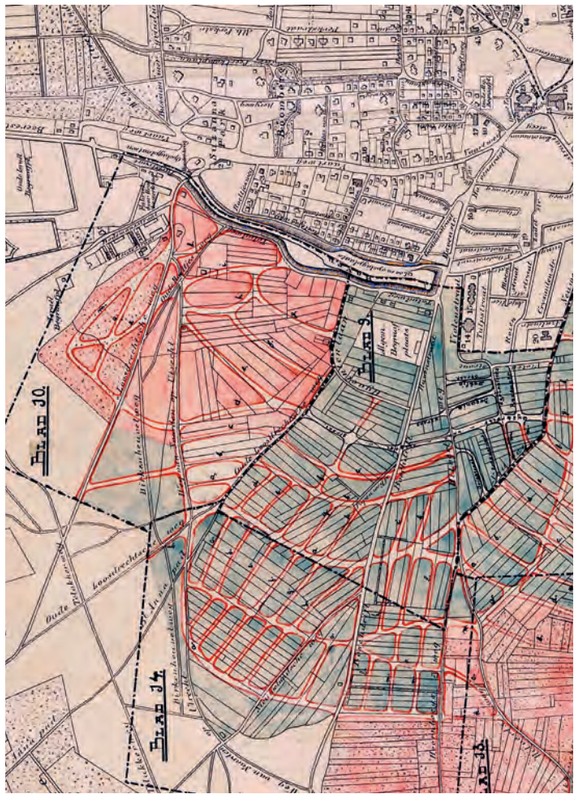

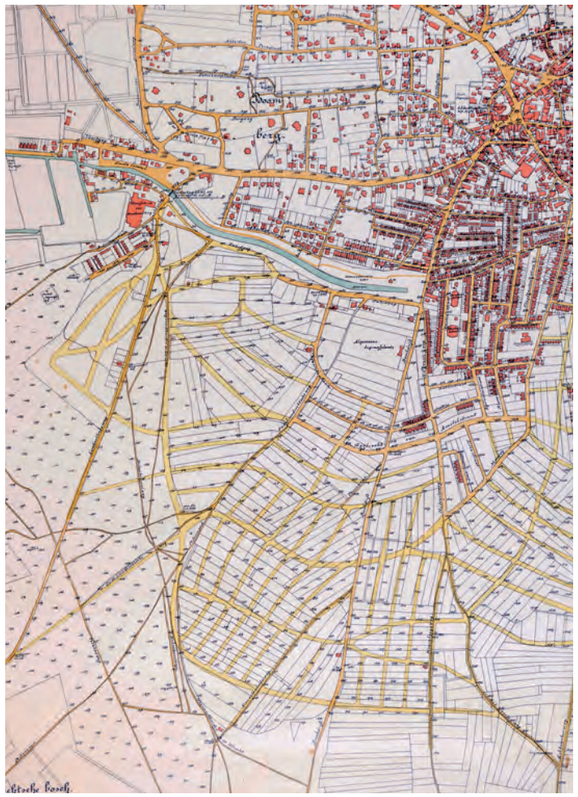

1910-1924 WONINGEN VAN DE ARBEIDERSBOUW-VEREENIGING HILVERSUM

Eerste complex van de Arbeiders Bouwvereeniging Hilversum in aanbouw, architect E. Verschuijl, 1911. De complexen van deze vereniging vormen de invulling van een klein deel van de stedenbouwkundige opzet van Andriessen dat voorzag in bebouwing langs licht gebogen straten (visgraatmotief). Dit motief zou Dudok niet voortzetten.

Op grond van de Woningwet konden volkswoningbouwverenigingen complexen arbeiderswoningen bouwen met steun van de rijksoverheid. Vanaf 1910 bouwde de Arbeidersbouwvereniging Hilversum de eerste sociale woningbouwcomplexen in Hilversum. Arie Keppler, directeur van de Woningdienst in Amsterdam, was adviseur van het eerste complex. Deze woningbouwcomplexen in Zuid werden gerealiseerd op basis van het uitbreidingsplan van P. Andriessen. In opdracht van de Arbeidersbouwvereniging Hilversum ontwierp architect E. Verschuijl twee complexen: één complex van 50 woningen gebouwd tussen 1910 en 1912 en één van 46 woningen gebouwd tussen 1913 en 1915. Ze zijn, zoals bedoeld door Andriessen, gebouwd langs gebogen straten dwars op de Neuweg, de Ericastraat, Egelantierstraat, Irisstraat die uitkomen op de Cameliastraat. De eerste complexen hebben een ruime opzet, om de bewoners ruimte en een tuin te geven voor het houden van enkele dieren en het aanleggen van een moestuin.

De woningen hebben een bakstenen onderbouw en gepleisterde gevels met verdiepte portieken en Jugendstil details. De daken zijn voorzien van rode pannen. De tuinen zijn aan de straatzijde voorzien van een te begroeien gaashekwerk met oorspronkelijk een houten hekje.
Op het stedenbouwkundig principe met dwarsstraten bouwde Verschuijl ook na het aantreden van Dudok voort in de twee complexen, die hij tussen 1916 en 1924 voor de Arbeidersbouwvereniging realiseerde aan de Irisstraat. In hun vormgeving sluiten deze complexen aan bij de tuindorp architectuur, die ook werd gebruikt in de naastgelegen complexen van Dudok en van P. Vorkink en J. Ph. Wormser. Hiermee is tussen de verschillende plannen een glijdende overgang tot stand gebracht, waardoor een samenhang, overgangen en een harmonisch geheel werd bereikt.

Blok van vier woningen aan de Egelantierstraat. De woningen boden licht, lucht en ruimte aan de arbeiders die deze betere woon- en leefomstandigheden nodig hadden. De woningen hadden ook een voortuin. De bewoners hadden zo een eigen (huur)woning met tuin om voor te zorgen. De woningen hadden lang rood-groene deuren. Kleuronderzoek tijdens de verbetering toonde aan dat de deuren groen waren. In de volgende complexen in de andere straten bleken de kleuren allemaal uit het groene palet te komen. Ook de oorspronkelijke hekken werden teruggebracht in het straatbeeld.

Dudok kwam op 1 juli 1915 bij de gemeente in dienst. In de raadsvergadering van 3 augustus kwam deze tekening op tafel. Het staat er niet op, maar het kan haast niet anders dan dat Dudok op het oude plan uit 1905 zijn eerste pennestreken voor een nieuw uitbreidingsplan plaatste.

1915 UITBREIDINGSPLAN VOOR BLOEMENBUURT ZUID

Als directeur Publieke Werken had Dudok een groot aantal handvatten om de bestaande, onsamenhangende ruimtelijke ordening om te vormen tot een doordacht, fris en regelmatig uitbreidingsplan. Als de ontwikkeling vanuit praktische, economische, technische en sociale behoeften werd aangevuld met het esthetische aspect zou een geheel van schoonheid en bruikbaarheid ontstaan. Van fundamenteel belang was in dat verband in ieder geval de verbetering van de woningvoorraad, waartoe ook het opruimen van de vele krotwoningen behoorde. Dudok haalde zijn inspiratie uit Engelse en Duitse voorbeelden van (tuin)stedenbouw, zoals Kampffmeyers *Die Gartenstadtbewegung*, en gebruikte ook de aanwijzingen uit *De Hedendaagsche Stedenbouw* van Fockema Andreae.

Dudok zette op 1 augustus 1916 het hoofdwegennet van Hilversum Zuid op tekening. Daartussen zien we al de contouren van de Bloemenbuurt.

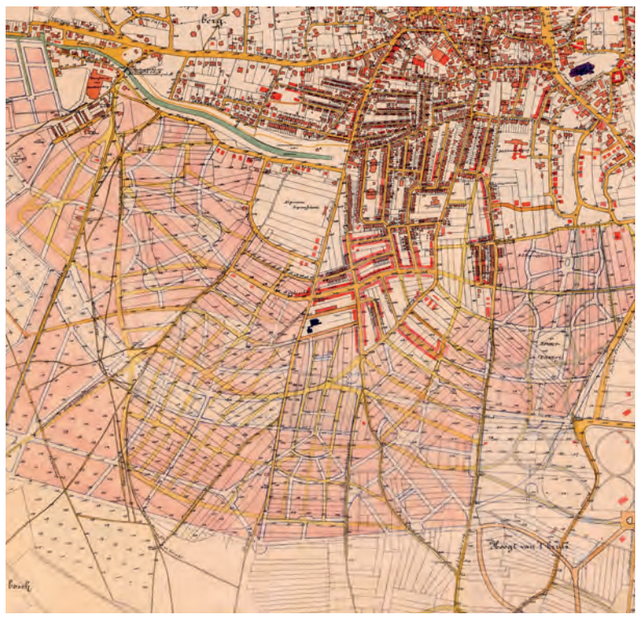

Ontwerp tot wijziging van het plan van uitbreiding tusschen Boschdrift en Eikbosscherweg met plan voor bebouwing, W.M. Dudok, 1915.

Dudok zorgde voor het aanbod van verschillende woningtypen. De woningen waren ruim en licht en boden de bewoners betere woonomstandigheden, wat hun leven en toekomst positief zou beïnvloeden. Dudok zette de mens en zijn behoeften centraal. Dat is een van de redenen dat de woningen nog steeds geliefd zijn.

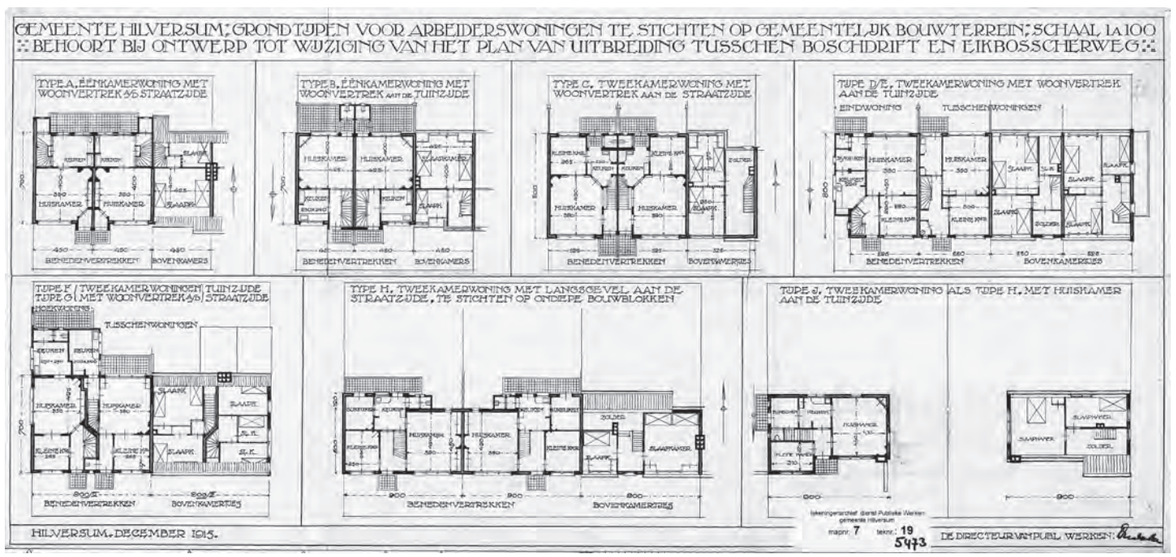

In 1915 presenteerde Dudok een gedeeltelijke herziening van het uitbreidingsplan van Andriessen uit 1902. *Hij miste duidelijkheid, orde, de architecturale zwaartepunten, contrastwerking, mooie vergezichten, plantsoenen als architectonische rustpunten van grote waarde*, zo viel op 30 juli 1915 te lezen in het gemeenteblad van Hilversum. Het gebied tussen de Eikbosserweg en de Bosdrift was gedetailleerd uitgewerkt. Dudok begon met dit uitbreidingsgebied omdat de plannen niet opgehouden werden door plannen met de spoorlijn. Hij had hier arbeiderswoningen gedacht, maar de particuliere volkswoningbouw dreigde te stagneren onder invloed van de Eerste Wereldoorlog. De gemeente nam zelf het initiatief en bouwde tot 1923 naar ontwerp van Dudok vijf gemeentelijke woningbouwcomplexen in de Bloemenbuurt-Zuid. Het was daarmee de eerste wijk met sociale woningbouw in Nederland die in opdracht van een gemeente was ontwikkeld. Het 1e gemeentelijke volkswoningbouwcomplex (1915-1919) met openbare leeszaal ligt ter weerszijden van de Anemonestraat. Het 2e complex (1916- 1918) sluit er in het zuiden op aan en ligt rondom de Geraniumstraat. Het 4e complex met badhuis en Bavinckschool (1920-1921) ligt ingeklemd in de punt tussen de Bosdrift-Hilvertsweg. Het 5e complex (1920-1922) sluit in het oosten aan op het 2e complex en ligt rond het Lavendelplein en de Lavendelstraat. Het in omvang bescheiden 7e complex (1922-1923) sluit erop aan, met woningen aan de Cameliastraat en Fuchsiastraat.

De nieuwe buurt werd stedenbouwkundig opgehangen aan de bestaande Clemenskerk, waarop meerdere zichtlijnen uit komen. Ook de zichtlijnen op de Geraniumschool waren belangrijk. De bebouwingsvlakken werden gereserveerd voor de woningbouwcomplexen van gemeente en woningbouwverenigingen. Dudok gaf duidelijk aan dat er afwisseling in de rooilijnen en bouwblokken moest komen, legde de plantsoenen neer en hield rekening met de uitbreiding van de school.

Ontwerp complex 4 tussen de Bosdrift en de Hilvertsweg. Hier bouwde Dudok ook een badhuis. En een school en winkeltjes. Die hoorden in de woonbuurt thuis.

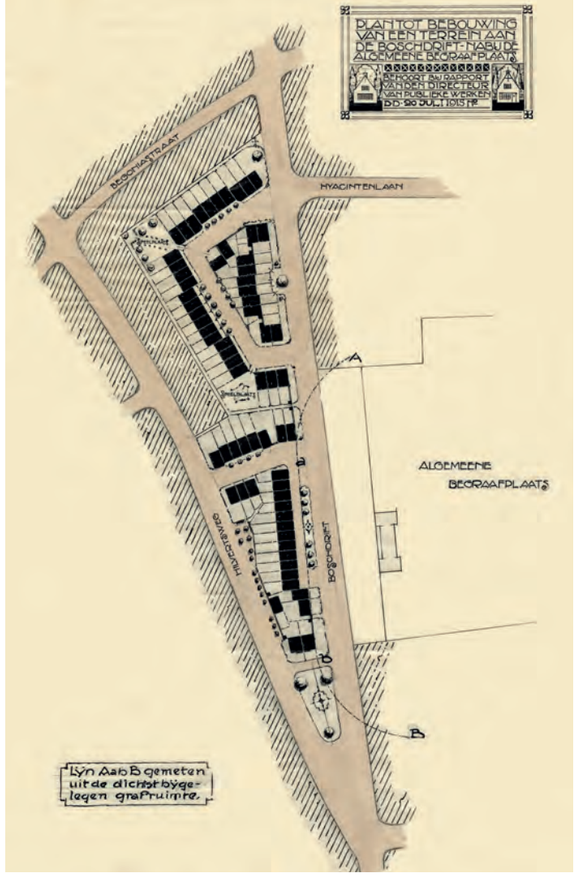

Plan voor het 1e en 2e woningbouwcomplex met leeszaal, school en winkeltjes. Het tuindorp is stedenbouwkundig opgehangen aan de bestaande Clemenskerk. De Geraniumschool is een oriëntatiepunt en baken in de buurt. Afwisseling en plantsoenen kenmerken de opzet.

GEMEENTE HILVERSUM
GEDEELTE UITBREIDINGSPLAN
BESTEMD voor WONINGBOUW of GEMEENTELIJKE TERREINEN
SCHAAL 1:1000
GEM. WONINGBOUW
GEM. WINKELS
GEM. SCHOOL
GEM. WARENHUIS
GEM. WONINGEN
PLANTSOEN
LAVENDELPLEIN
LAVENDELSTRAAT
CAMELIASTRAAT
FUCHSIASTRAAT
ANEMONESTRAAT
GERANIUMSTRAAT
HILVERTSWEG
BOSDRIFT
Rijksarchief
Nieuwe Kerk
Raadhuis
Nieuwe Gracht
Gooiland
Gooiland
Gooiland

1918-1919 UITBREIDINGSPLAN VOOR HILVERSUM

In 1918 bood Dudok het uitbreidingsplan voor Hilversum aan. Hij vertaalde daarin grootstedelijke en nationale thema´s naar de schaal en karakteristiek van Hilversum. In de aanbiedingsbrief van 8 juni geeft hij een uitgebreide toelichting, waarin hij aandacht besteedt aan de principes van het plan. Allerlei ontwikkelingen zetten het definitief maken van het uitbreidingsplan op losse schroeven, zoals de toekomstige spoorwegsituatie, kanaalplannen, tramnet en snelwegverbinding met Amsterdam. Voor Hilversum noordoost en zuidwest zouden die veranderingen grote gevolgen hebben. Men moest zich behelpen met het huidige plan en partiele herzieningen. Dudok wees er wel op dat gemeentelijk grondbezit dringend nodig bleef. Het uitbreidingsplan was “toekomstmuziek”. Een ander belangrijk punt was de bouw van woningen en buurten door de gemeente zelf.
Aan uitbreiding en woningbouw werd gewerkt door middel van partiële herzieningen. Rondom de gemeentelijke complexen bouwden particuliere woningbouwverenigingen hun huizen, die door hun huisarchitecten in overeenstemming met en aansluitend op die van Dudok werden ontworpen. Dit ging goed, want Dudok zorgde voor de onderlinge samenhang van de complexen en de samenhang van de gemeente als organisch geheel. *De gemeentelijke complexen worden hier en daar op m.i. gelukkige wijze voortgezet, c.q. afgewisseld door complexen van woningbouwvereenigingen*, schreef hij in de ‘Korte inleiding’ over de wijze van werken en de verhouding tot de architecten van de woningbouwverenigingen die onder meer bij de invulling van Zuid betrokken waren, *waarvan de architecten: de Heeren Andriessen, Bakker en Bunders, De Groot en Van Laren, Verschuyl, Vorkink en Wormser op doeltreffende en aangename wijze met mij als ontwerper van het wegennet samenwerkten*. Zo ontstond in stedenbouwkundige opzet, maat, schaal en materiaal een harmonische wijk.

1922 SCHRIJVERSKWARTIER

In 1922 tekende Dudok het wegenplan ‘Taludweg’, de buurt die nu het Schrijverskwartier heet, gelijktijdig met het ontwerp voor het Schilderskwartier (Diependaal) in Hilversum zuidoost. De buurt werd aangelegd in het heuvelachtige gebied tussen de Bosdrift, de Loosdrechtseweg en de Gijsbrecht van Amstelstraat. Tot dan toe lag daar alleen de Taludweg langs de Oude Haven en de Hyacintenlaan rond de Algemene begraafplaats met wat villa’s en middenstandswoningen. De bebouwing van de nieuwe buurt bestond uit ruime middenstandswoningen, grotendeels twee-onder-één kap en in blokken. De woningblokken werden soms op het ontwerp arbeiderswoningen genoemd. Het Busken Huetplein met de omringende bebouwing van architect W. Reeders vormt het grote ensemble van groen gazon met woningen in het Schrijverskwartier.

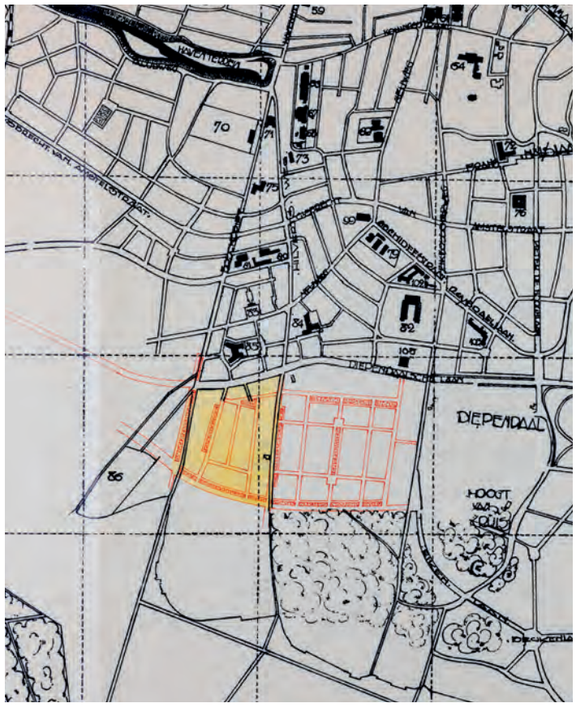

Plan van Uitbreiding Diependaalselaan - Bosdrift - Hoornboegseweg, november 1930.

Plan van Uitbreiding, partiële herziening, november 1930.

Hyacintenlaan 24 en 26, 1927.

Familie Keers bij Hyacintenlaan 26, 1927.

Interieur Hyacintenlaan 26, 1927.

Het uitbreidingsplan van 1933 toont dat de bebouwing in het Schrijverskwartier en Neuweg, Jacob Catsstraat, Van Oldenbarneveltlaan en Oude Loosdrechtseweg in aanbouw was en dat het zuidwestelijke gebied nog moest worden ingevuld.

Wegenplan Zuid II, januari 1935.

Ensemble “Willem Reeders”

Architect W. Reeders is absoluut de kampioen in dit gebied ten noorden van de Gijsbrecht van Amstelstraat. Reeders werd in 1892 in Amersfoort geboren. Hij kwam in februari 1921 naar Hilversum. Het Busken Huetplein en de omliggende straten worden door zijn handschrift bepaald. Hij woonde in het vrijstaande woonhuis Potgieterlaan 10, dat hij in 1928 voor zichzelf ontwierp en verhuisde in 1930 naar Staringlaan 33, een van de woningen in het blok, ontworpen door H. van der Schaar. Dat was maar tijdelijk want in datzelfde jaar vertrok hij naar Ladysmith in Zuid-Afrika. Tussen 1932 en 1936 is hij met zijn gezin in Nederland terug geweest, waarna hij weer naar Kaapstad vertrok. Hebben nog andere architecten hier de kans gekregen? Jawel, Reeders wordt afgewisseld met werk van architecten zoals H. de Groot, C. de Groot, D.A. van Zanten, C. Trappenburg, J. van Laren, H. Bunders, Jan Kuiler, J. Helmond. H. de Groot heeft het beeld van de Multatulilaan tussen de Potgieterlaan en de Hyacintenlaan bepaald. Maar verder heeft niemand meer dan enkele of meerdere blokken in een laan ontworpen. Die konden wel delen van lanen betreffen, zoals de woningen Bosboom Toussainlaan 53-83, Staringlaan 30 van D. A. van Zanten uit 1929 en Gijsbrecht van Amstelstraat 308-320, Vosmaerlaan 17-25 van C. Trappenburg uit 1929. De maat, schaal en architectuur is op elkaar afgestemd zodat een harmonieuze middenstandsbuurt het resultaat werd.
Reeders heeft in de jaren 1921-1930 veel in Hilversum gebouwd.

We zien in buurten met middenstandswoningen het werk van de veelbouwers uit dezelfde kring terug, zoals de buurt rond de Snelliusschool (noordoost) en in tuinwijk oost.

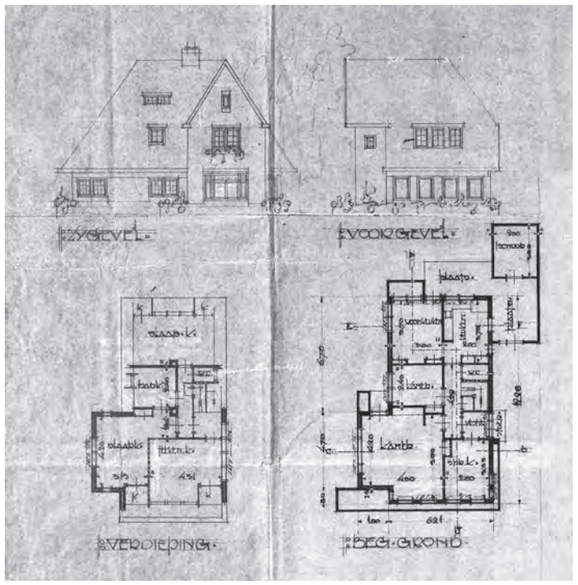

Potgieterlaan 10 uit 1928, het eigen huis van architect Willem Reeders.

Bosboom Toussaintlaan, november 1964.

Vanuit het natuurgebied ten zuiden van de Kolhornseweg is duidelijk te zien hoe Dudok het groen via de Lijsterbeslaan de bebouwing in trok.

Bosboom Toussaintlaan, 1975.

1925-1938 STAATSLIEDENKWARTIER OOST

Het gebied tussen de Gijsbrecht van Amstelstraat, Bosdrift, Van Oldenbarneveltlaan en Oude Loosdrechtseweg werd met een aantal complexen ingevuld, in opdracht van particulieren. In 1926 werden 41 eengezinswoningen gebouwd aan de Casper Fagelstraat 7-21, Jacob Catsstraat 26-34, Van Hoornstraat 10-22 en 11 23A, Van Oldenbarneveltlaan 40-66. Bakker en Bunders ontwierpen ook 41 woningen in 1926 aan de Casper Fagelstraat 2-6, Hugo de Grootstraat 34-64, Jacob Catsstraat 6-12, Oude Loosdrechtseweg 33-39 en Van Hoornstraat 1-9. In 1928 bouwde architect W.A. Piets een complex aan de Casper Fagelstraat 8-26, Oude Loosdrechtseweg 41- 65, Van Oldenbarneveltlaan 68-76. In 1926 ontwierp W. Reeders de zuidkant van de Van Oldenbarneveltlaan. Op de binnenterreinen werd regelmatig een bedrijfsgebouw neergezet. In deze buurt vinden we de bekende architecten terug: B. Bakker, H. Bunders en W. Reeders. De even zijde van de Johan de Wittstraat wordt bepaald door ontwerpen van J. Helmond en J. van Laren. De Van Beuningenstraat is geheel ontworpen door Jan Dullaart in 1937. Het ritme van de ruime eengezinswoningen wordt bepaald door de erkers met balkons daarboven met bakstenen borstweringen voor de balkons daarboven, en de grote (oorspronkelijke) rondboogdeuren.

1927-1975 ARBEIDERSWONINGBOUW ZUID

In 1930 steekt men de Diependaalselaan over en beginnen de verenigingen met de bouw van complexen van arbeiderswoningen ten westen van de Hilvertsweg. Het karakter verschuift van tuindorp naar tuinwijk. De gebaren zijn hier groter, de straten langer, de profielen breder, de architectonische eenheden groter en de huizen deels ook hoger. Het is een volgende periode in de uitbreiding van Hilversum. De tweede bouwlaag wordt volwaardig gebruikt.
Het 6e woningbouwcomplex van de Arbeiders Bouwvereniging Hilversum rond de Salviastraat (1931) is met opgetrokken gevels een voorbode van de langere lijnen en de volwaardige verdieping voor de arbeiderswoningen in het afrondingsplan uit 1933, waarin stad en buitengebied worden verweven.
Nic. Andriessen ontwierp in 1930 ten oosten van de Hilvertsweg een groot complex van 95 arbeiderswoningen voor de arbeidersbouwvereniging St. Joseph: Asterstraat 43, 56-72, Bosdrift 135-193, Dotterstraat 2-24, Primulastraat 48, Salviastraat 1-39

Hardloopwedstrijd voor Amsterdamse kinderen op de hei ten zuiden van de Diependaalselaan, 1920; links een van de tuindorpen ontworpen door Dudok; rechts op de achtergrond boerderij op de kruising met de Hilvertsweg, 31 juli 1920.

Door architect H. de Groot ontworpen wooncomplexen Multatulilaan en Jacob Catsstraat, 1930-1938.

en 2-42. Het complex heeft lange blokken met poorten. De woningen hebben twee volwaardige bouwlagen onder een kap met rode pannen. De begane grond is in gele baksteen opgetrokken, naast de deur en tussen de ramen op de begane grond en tussen de ramenreeksen op de verdieping zijn de geveldelen van rode baksteen. Aan de Dotterstraat hebben de blokken één laag met een hoge kap.
Het derde grote arbeiderswoningbouwcomplex bouwde woningbouwvereniging Ons Ideaal in 1930 met huisarchitect H. Bunders. 76 arbeiderswoningen staan langs de Dotterstraat en Primulastraat. De rijen hebben poorten, de woningen boogdeuren en een aaneengesloten reeks ramen op de verdieping. De woningen kregen in die periode nog een woonkamer en een aparte voorkamer. De voorkamer werd eigenlijk niet gebruikt. Dat was de kamer voor de zondag of speciale gelegenheden. Ook werd nog wel eens een familielid in huis genomen die de kamer gebruikte.
Het vierde complex waarmee de buurt werd ingevuld, Asterstraat 3-41 en 4-54, bouwde in 1930 de Arbeidersbouwvereniging Hilversum naar het ontwerp van architect J. van Laren. Ook bij deze woningen wordt de verdieping geaccentueerd door ramenreeksen.

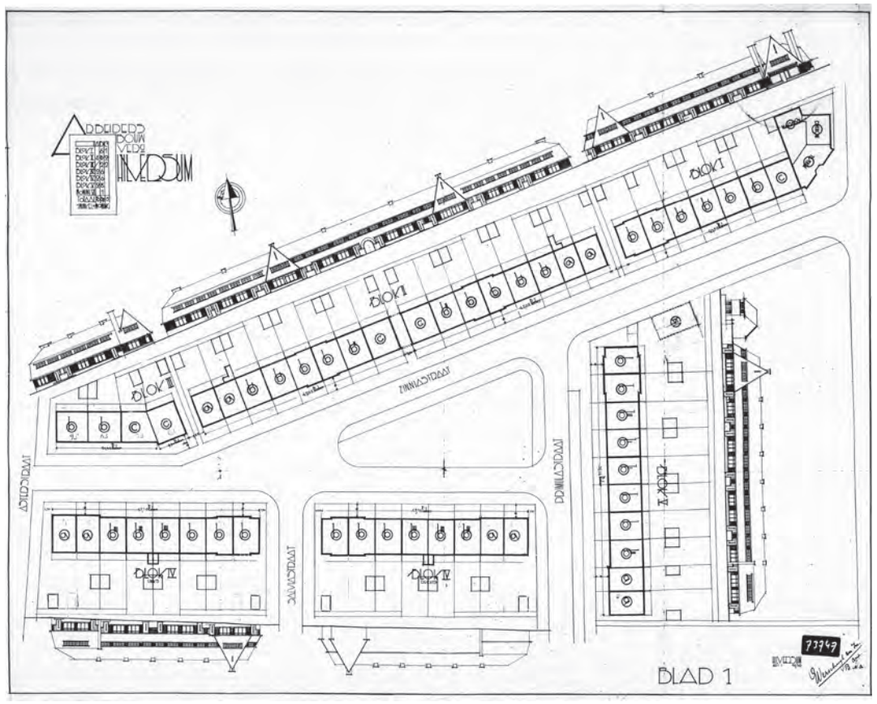

Complex van 55 woningen en een winkelwoonhuis Zinniastraat, Primulastraat en Hilvertsweg, architect E. Verschuijl en Zn, 1930.

1933 PLAN ZUID

Vanaf 1915 is Dudok bezig geweest om Plan Zuid vorm te geven. De uiteindelijke stedenbouwkundige opzet met de Kastanjevijver ontstond rond 1933 en werd opgenomen in het uitbreidingsplan van dat jaar.
In wijk zuid ontwierp Dudok ten oosten van de Hilvertsweg Plan Zuid, het gebied tussen de Diependaalselaan en de nieuwe Kolhornseweg, de 'beëindigingsweg'. Het is een van zijn 'beëindigingsplannen' die de stad en de natuur vervlechten en de rand van de stad vormen. Het natuurschoon krijgt een rol in de planning. Het rechtlijnige stratenplan heeft als hoofdmoment de Kastanjevijver, die net als de Laapersveldvijver zowel een waterhuiskundige als esthetische functie kreeg. Via het plantsoen in de brede Lijsterbeslaan stroomde de natuur uit 't Hoogt de stad in. Ook de Hilvertsweg kreeg een zijplantsoen en parallelweg. De stedenbouwkundige opzet tussen Kastanjelaan en Kolhornseweg laat zien hoe deze verweving met groene lanen en brede bermen tot stand kan worden gebracht. De wijze waarop Dudok de Elzenlaan met een zichtlijn uit laat komen op de Diependaalse kerk is één van de manieren, waarop duidelijk wordt dat dit geen radicale koerswijziging is maar een verschuiving. De paden dwars op de groene assen laten zien, dat ook het denken over de verbindingen binnen de buurt niet ingrijpend is gewijzigd. De buurt kwam direct na de presentatie van het uitbreidingsplan uit 1933 tot ontwikkeling.
De Elzenlaan moest in 1934 nog worden aangelegd of architect E.G. Middag was al druk met het ontwerpen van kloeke middenstandswoningen. In de periode 1934-1938 bouwde hij vrijwel de hele laan vol met enkele blokken van C. de Groot en Jan Helmond. Aan de Hazelaarlaan bouwde Middag ook, en zo bepaalde hij de noordoosthoek van Plan Zuid. Aan de Hazelaarlaan zien we bekende namen van de architecten uit die periode: C. Trappenburg, F. Barbiers, J. Helmond, W. Weerkamp. De zichtlijn vanuit de Lijsterbeslaan over de Kastanjevijver komt uit op het blok Kastanjelaan 24-40 van J. Helmond. Trappenburg en Middag completeren het beeld rond de Kastanjevijver. De Moerbeilaan is 'de laan van architect J. Dullaart', bebouwd in 1950-1951. De blokken vallen op door de omlijstte (veelal nog de oorspronkelijke) deur met halfrond bovenlicht met glas-in-loodraam als een opkomende zon.
In de noordwesthoek staan drie blokken woningen van Hartman en Eylers uit 1975. Een complex geeft een ander beeld omdat het geen individuele middenstandswoningen betreft: 23 appartementen en een winkelhuis van W.M. Weerkamp. De garages werden mee ontworpen. Opvallend is dat er weinig is verbouwd aan de woningen.

Complex van 55 woningen en een winkelwoonhuis Zinniastraat, Primulastraat en Hilvertsweg, architect E. Verschuijl en Zn, 1930.

2015 AANWIJZING TOT BESCHERMD STADSGEZICHT

In 2015 werd het gebied met de tuindorpen en Plan Zuid rond de Kastanjevijver aangewezen als rijksbeschermd stadsgezicht. In Hilversum-Zuid staat, zo stelt de Rijksdienst in de toelichting op het besluit tot aanwijzing als beschermd gezicht, een groot aantal gaaf bewaard gebleven panden en zijn er complexen met cultuur- en architectuurhistorische alsmede stedenbouwkundige waarde. Het is een gebied van nationale waarde. Uit de toelichting: 'Het noordelijk deel verschaft een herkenbaar beeld van de uitbreiding van de kern Hilversum door een aaneenrijging van volkswoningbouwcomplexen, zowel door de gemeente als door particuliere woningbouwverenigingen, gerealiseerd volgens de tuinstadgedachte. De uitgangspunten die ten grondslag lagen aan de in 1915 door Dudok gemaakte ontwerpwijziging op het uitbreidingsplan van 1905, zijn in het gebied duidelijk herkenbaar. Het accent ligt bij de relatie tussen de afwisselende structuur en de kleinschalige en gevarieerde bebouwing. Het zuidelijk deel omvat Plan Zuid, waarbij het accent ligt op de structuur en herkenbaarheid van de wijze waarop W.M. Dudok zijn conceptie van de beëindiging van de stad vormgaf. De natuur komt de stad binnen langs rechte straten, die worden omzoomd door overwegend gave middenstandsbebouwing van ruime woningen.' De architectonisch samenhangende en planmatige stadsuitbreiding gebaseerd op Dudoks visie is gaaf bewaard gebleven.

1945-1975 NAOORLOGSE UITBREIDINGEN IN WIJK ZUID

In het uitbreidingsplan van 1933 zou de Diependaalselaan westwaarts worden doorgetrokken. Deze brede laan werd onderdeel van een ringweg die de uitbreidingswijken rondom de stad zou verbinden. Ten zuiden van de Diependaalselaan was ruimte voor een laatste woonwijk, het Zeeheldenkwartier, dat zich tot aan de Hoorneboegse heide zou uitstrekken. De Kolhornseweg werd de beëindigingsweg aan de zuidrand, waar de natuur in de visie van Dudok door middel van brede lanen de stad zou worden ingetrokken. Ten noorden van de Diependaalselaan werd eind jaren dertig een begin gemaakt met het Staatsliedenkwartier dat voornamelijk uit ruime middenstandswoningen bestaat.
De bebouwing aan de Johan de Wittstraat en de Gijsbrecht van Amstelstraat vormden het voorlopige einde van de vooroorlogse stadsuitbreidingen. De voltooiing het Staatsliedenkwartier en de bouw van het Zeeheldenkwartier zouden na de oorlog tot stand komen.
Na de Tweede Wereldoorlog werd de draad weer opgepakt, waarbij de hoofdopzet zoals Dudok die had bepaald in grote lijnen werd gevolgd. De Diependaalselaan zou in dit deel een breed profiel krijgen met gescheiden rijbanen en een brede groenstrook in het midden. De betekenis als doorgaande route zou in Dudoks visie worden onderstreept door langgerekte bouwblokken aan beide zijden van de weg. De achterliggende straten, die overwegend in noord-zuid richting zijn geprojecteerd, komen uit op parallelwegen en niet rechtstreeks op de Diependaalselaan. De Oude Loosdrechtseweg is de enige historische structuur die in het plan werd opgenomen en een diagonale route zou vormen die nabij de kruising van de Diependaalselaan en de Loosdrechtseweg uitkwam op een pleinachtige ruimte. Opvallend is dat voor voorzieningen zoals scholen, kerken en winkels weinig ruimte was gereserveerd. Alleen ten noorden van de Oude Loosdrechtseweg was hiervoor een groot driehoekig vlak bestemd. Het groen bleef beperkt tot enkele lanen met middenberm, vooral in het zuidelijk deel, waar deze zouden uitkomen op de Hoorneboegse heide.

Staatsliedenkwartier west

Aan de Van Limburg Stirumstraat bouwde in 1951 H.F. Sijmons een reeks woningen, met blokken aan de Johan de Wittstraat en Neuweg aan het plantsoen. Het eerste blok is uitgerust met betonnen luifeltjes met ijzeren hekje op de verdieping. Dit is het rudiment van een lang raam met twee kruisroeden boven een luifel met hekje. Voor de bebouwing van de Van der Duyn van Maasdamstraat zijn M. Breebaart en J.A. van Zandvoord verantwoordelijk. Van Zandvoord kreeg vervolgens opdracht voor de woningen aan de Van Hogendorplaan en de Birkenheuvelweg. We zien hier ook het beeld terug dat een groep architecten een hoge productie hadden in de buurten.

De naoorlogse omstandigheden noopten de gemeente om aanpassingen te doen aan het plan. Op de eerste plaats had dit te maken met de woningnood, die ook Hilversum in zijn greep hield. Door de sterke groei van het aantal inwoners, maar ook door de sanering van het centrum, was er een enorme behoefte aan woningen ontstaan. De gemeente probeerde in eerste instantie binnen de vastgestelde stedenbouwkundige kaders extra woningen te realiseren. De zuidelijke uitbreidingswijken kenmerkten zich tot dan toe door een ruime verkaveling met vooral eengezinswoningen met voor- en achtertuin. Omdat met etagebouw, waarbij de appartementen boven elkaar zijn gelegen, meer woningen op hetzelfde grondstuk gerealiseerd konden worden, werd op enkele plekken blokken uitgevoerd als portieketageflat. Ook in andere buurten in Hilversum werd op deze manier het aantal woningen opgeschroefd. Op de tweede plaats lag het tracé van hoofdwegen aan de zuidkant van Hilversum nog niet vast. In de jaren dertig was de Loosdrechtseweg op basis van Dudoks uitbreidingsplan rechtgetrokken vanaf de aansluiting met de Oude Loosdrechtseweg. In de naoorlogse jaren had de provincie het plan om een verkeersweg aan te leggen op enige afstand van de bebouwde kom, die vanaf de geplande rijksweg 27 naar de Vreelandseweg zou voeren. Over het exacte tracé van de weg, die kwetsbare natuurgebieden zou doorsnijden, en de aansluitingen met de bestaande wegenstructuur werd tot in de jaren zestig gesteggeld.

De gemeente besloot daarom het westelijk deel van plan-Zuid voorlopig buiten de planvorming te houden en een reeks van partiële herzieningen door te voeren, zodat de woningbouw verder kon. De eerste woningbouwprojecten werden begin jaren vijftig gerealiseerd, zonder dat de wijzigingen formeel waren vastgelegd in een uitbreidingsplan. Artikel 20 van de Wederopbouwwet bood gemeenten de mogelijkheid om vooruitlopend op een vastgesteld plan toch te kunnen bouwen. In het hele land werd hiervan op grote schaal gebruik gemaakt. De eerste partiële herziening van plan-Zuid werd in 1957 in procedure genomen, om de reeds uitgevoerde wijzigingen en gebouwde woningen te legaliseren. Het plan was uitgewerkt door de stedenbouwkundige afdeling van de gemeente. Die streefde bewust naar een kleinere verkaveling en toepassing van meer etagebouw langs de bredere wegen. Dat heeft ertoe geleid dat op enkele plekken in plaats van twee, drie straten met eengezinswoningen zijn bebouwd, zoals ten oosten van de

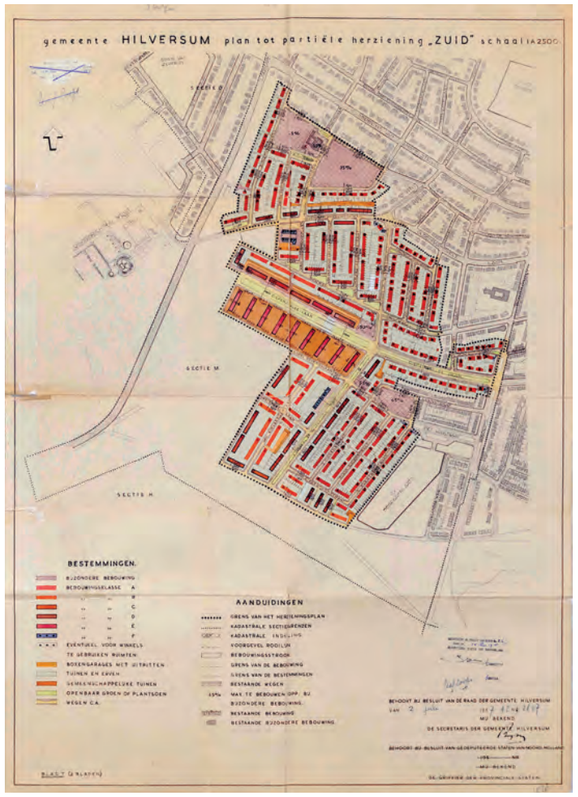

Plan tot partiële herziening Zuid, vastgesteld door de gemeenteraad d.d. 2 juli 1957.

Ontwerptekeningen en gerealiseerde woningen Van Limburg Stirumstraat, 1951.

Admiraal de Ruyterlaan en tussen de Johan de Wittstraat en het winkelcentrum Heigalerij. Het winkelcentrum zelf stond ook niet in Dudoks plan maar omdat er meer bewoners waren gekomen was ook de behoefte aan winkels gegroeid. Deze werden in kleine buurtwinkelcentra geconcentreerd.

Portieketageflats aan de Oude Loosdrechtseweg.

Klein appartementengebouw tussen eengezinshuizen aan de Birkenheuvelweg, beide gebouwd op grond van art. 20 van de Wederopbouwwet, vóór vaststelling van de partiële herziening in 1957, circa 1955.

De al gerealiseerde etagebouw, in de vorm portiekflats, bevond zich vooral langs de Admiraal de Ruyterlaan en de Oude Loosdrechtseweg. Een deel van de bewoners dat daar al was ingetrokken, diende overigens bezwaar in tegen de komst van een vergelijkbare flat tegenover de Heigalerij. Volgens hen kon het perceel beter tot plantsoen worden ingericht omdat er te weinig groen in de omgeving zou zijn en ook het winkelcentrum hiermee beter tot zijn recht zou komen. De bezwaren werden ongegrond verklaard. Een ander bezwaar kwam van bewoners van een klein appartementengebouw aan de Birkenheuvelweg. Tegenover hun woningen was oorspronkelijk een straat getekend naar de Loosdrechtseweg, maar in het gewijzigde plan was dit vervangen door een vrijstaande woning en een smal voetpad. Hun uitzicht werd erdoor beperkt, maar ook hun bezwaar werd terzijde geschoven. Ironisch genoeg was hun appartementengebouw ook een afwijking van het oorspronkelijke plan. Zoals ook op andere plekken in Hilversum waren ook hier enkele grondgebonden eengezinswoningen vervangen door gestapelde bouw, wat woningen opleverde.

De grootste wijziging onderging de zuidkant van de Diependaalselaan. Dudoks idee van een doorgaande gevelwand als begeleiding van het autoverkeer, was vervangen door negen bebouwingsstroken haaks op de weg met gemeenschappelijke tuinen ertussen. Er ontstond een afwisseling van bebouwing en groen wat voor meer doorzicht en openheid in de verkaveling zorgde. Op deze manier kon de dichtheid van het aantal woningen worden opgeschroefd en tegelijkertijd meer groen worden toegepast. De hoeveelheid was volgens de toelichting op het plan ook beperkt. Voor grotere plantsoenen en sportvelden waren de bewoners aangewezen op omliggende gebieden.

Eerste zeven van in totaal negen stroken met maisonnetteflats haaks op de Diependaalselaan, hier links in beeld, 1959.

Op de plankaart is goed te zien dat het deel ten westen van de Van Brakellaan en de kruising van de Diependaalselaan en de Loosdrechtseweg niet was uitgewerkt. Het verloop van de Loosdrechtseweg ten zuiden van de Diependaalselaan stond ter discussie. Hoewel de route naar Loosdrecht in de jaren dertig naar het oosten was verlegd, bestond de mogelijkheid om deze weer terug te leggen naar de oude plek. Dit had alles te maken met het definitieve tracé van de geplande provinciale weg en op welke manier deze zou aansluiten op de bestaande infrastructuur. Om de woningbouw niet te lang te frustreren legde Publieke Werken in 1959 een tweede partiële herziening van plan-Zuid voor aan de gemeenteraad. Dit plan behelsde de bebouwing aan de oostzijde van de Loosdrechtseweg en de kruising van Diependaalselaan en Oude Loosdrechtseweg. Vanwege de toename van het autoverkeer werd de Loosdrechtseweg voorzien van een parallelweg. De pleinvormige ruimte zoals Dudok die had getekend, bleef gehandhaafd maar vormde aanleiding om de bouwhoogte eromheen wat op te schroeven. Deze volumes van zes bouwlagen waren geschikt voor het onderbrengen van kleine appartementen waaraan een groeiende behoefte bestond. De stedenbouwkundige afdeling vond enkele accenten hier op zijn plek vanwege de grote ruimte waaraan ze kwamen te liggen en de entreefunctie van de Loosdrechtseweg vanaf de toekomstige provinciale weg. Het plein zelf bleef niet leeg, maar kreeg de bestemming ‘bijzondere doeleinden’. De grond werd verkocht aan de Nederlandse Hervormde Kerk die hier een nieuw gebedshuis zou realiseren. De kerk kreeg zo een prominente positie in het stadsbeeld.

Het plan werd in februari 1960 goedgekeurd door Gedeputeerde Staten met uitzondering van de bebouwing op de hoek van de Neuweg en de Oude Loosdrechtseweg, in blauw aangegeven op de plankaart. De bestemming hiervan was garagebedrijf met bovenwoningen en gestapelde bouw in zes bouwlagen, een van de hoogbouwaccenten aan het plein. Voor het bouwplan van de bekende Hilversumse ontwikkelaar Joh. Matser was al een bouwvergunning verleend op grond van artikel 20 van de Wederopbouwwet. Omdat bezwaren van omwonenden waren ingediend konden GS niet met het plan instemmen. Ook de Schoonheidscommissie had zich tegen het plan uitgesproken. In haar reactie stelde de gemeente dat de bewoners nog te veel uitgingen van een fraaie, homogene woonbebouwing op grond van de gedachten van Dudoks plan-Zuid. De dienst wees op de behoefte aan wijk-ondersteunende functies – waar een garagebedrijf kennelijk toe behoorde – en de groeiende behoefte aan kleine woningen, maar ook op het vermijden van een te vlakke en eentonige planopzet. De gemeente vond zes bouwlagen op bepaalde plekken juist gewenst. Met de komst

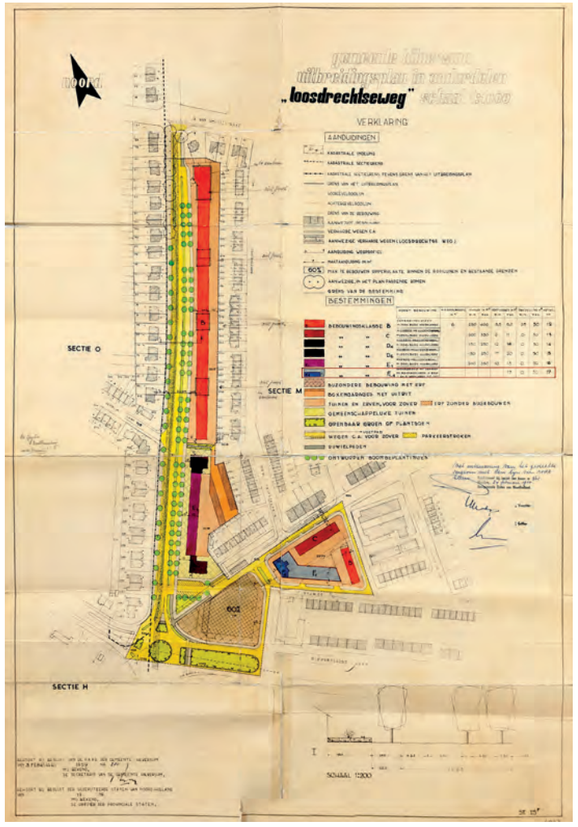

Partiële herziening plan-Zuid, “Uitbreidingsplan in onderdelen Loosdrechtseweg”, 3 februari 1959.

De Bethlehemkerk met omringende bebouwing, op de voorgrond de Diependaalselaan, 1969.

Opening van flatgebouw Birkendaal op de hoek van de Neuweg en Oude Loosdrechtseweg, 1969 (SAGV).

van een nieuwe generatie ontwerpers, zoals Wilhelmina van den Broek d’Obrenan, werden moderne inzichten op het gebied van stedenbouw en volkshuisvesting geïntroduceerd in de Hilversumse uitbreidingsplannen waardoor het overzicht op de hele stad volgens een visie en de samenhang en verbinding nog weinig aandacht kreeg. De bezwaren leidden ertoe dat snel een aangepast plan werd gemaakt, dat in 1962 wel de instemming van GS verkreeg. De garage werd uit het plan gehaald om plaats te maken voor nog meer kleine appartementen, de aansluiting van de Oude Loosdrechtseweg werd verlegd naar de Diependaalselaan, maar het flatgebouw van zes bouwlagen aan het plein bleef gehandhaafd. Ook de vorm van het perceel voor de Bethlehemkerk werd nog iets aangepast.

De naoorlogse voltooiing van de zuidflank begon steeds meer op een legpuzzel te lijken, zonder dat een idee bestond over een samenhangend eindbeeld. Dit is vooral te zien in de zuidwesthoek van het Zeeheldenkwartier waar de laatste puzzelstukken met enige moeite en gefaseerd in elkaar zijn gelegd. Voor het laatste deel van de wijk, grofweg begrensd door de Van Brakellaan, de Kolhornseweg, de Loosdrechtseweg en de Karel Doormanlaan, werd in 1959 een eerste plan gepresenteerd. Het plangebied is opgedeeld in vijf verschillende delen met een eigen verkavelingstype, rondom een centraal gelegen groenstrook. Deze valt samen met de hoofdontsluiting, de Van Ghentlaan, die vanaf de Diependaalselaan de buurt inloopt. Vanuit het hart buigt deze laan af naar het westen om vervolgens aan te sluiten op de Loosdrechtseweg. In de noordoosthoek werd het beproefde verkavelingstype van eengezinshuizen in strokenbouw voortgezet. Aan de zuidrand was gestapelde

Partiële herziening plan-Zuid, 'Bestemmingsplan in onderdelen Loosdrechtseweg', 7 februari 1961.

Flatgebouw, woningen-maisonnettes en garageboxen aan de Loosdrechtseweg, 1960, C. Trappenburg.

bouw geprojecteerd in stroken van verschillende lengtes haaks op de Kolhornseweg en voorzien van tussenliggende gemeenschappelijke tuinen. Deze open verkaveling maakte meer woningen mogelijk die weliswaar geen tuin hadden, maar wel profiteerden van de groene ruimte rondom en het uitzicht op een groene buffer. Deze groenstrook langs de Kolhornseweg was in feite een restant van de Hoorneboegse heide, die door de geplande provinciale weg zou worden doorsneden. In het hart van de buurt was een voorzieningenstrook getekend met ruimte voor scholen, een kerk en een klein buurtwinkelcentrum. De kerk was op dat moment al in aanbouw en kreeg een prominente positie op het hoogste punt van de buurt en aan

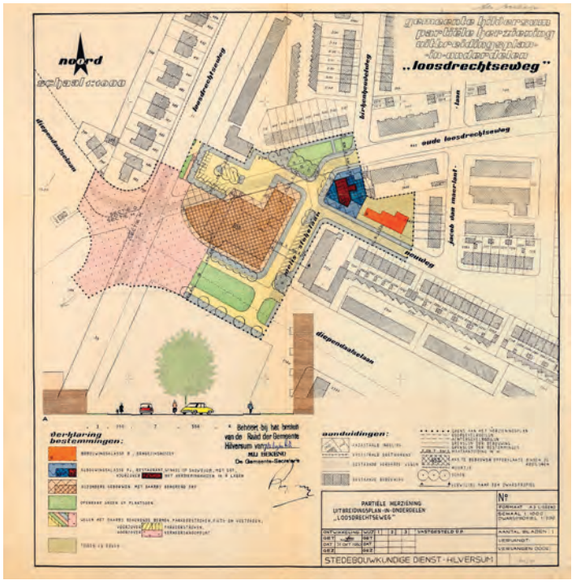

het einde van het plantsoen langs de Van Ghentlaan. De voorzieningen lagen aan een oost-west gelegen weg die vanaf de Van Ghentlaan in een bajonetvorm naar de Van Brakellaan loopt. Dit bochtige tracé was bewust gekozen om de snelheid van de auto af te remmen. Aan de westzijde van de Van Ghentlaan was ruimte gereserveerd voor luxueuze woningbouw en vrijstaande villa's. Ten noorden hiervan was een enorm bouwvlak getekend, op de hoek van Loosdrechtseweg en Diependaalselaan, bestemd voor het grote bejaardenhuis Zuiderheide.

Het plan werd niet meteen in procedure gebracht omdat de stedenbouwkundige afdeling, die inmiddels was omgevormd tot een zelfstandige dienst, studeerde op de ingewikkelde knoop in het zuidwesten van de stad. Het was de bedoeling om het Zeeheldenkwartier op een harmonieuze wijze aan te sluiten op Kerkelanden, waarvan de eerste schetsen eind jaren vijftig op de tekentafel lagen. Tussen beide wijken lag de Loosdrechtseweg, die op een of andere manier zou aansluiten op de geplande provinciale weg. Het tracé en het verloop van wegen en aansluitingen was nog steeds niet bepaald. Dat vertraagde niet alleen de ontwikkeling van Kerkelanden, maar ook die van de westelijke rand van het Zeeheldenkwartier. Rond 1960 is een variant getekend waarbij de Loosdrechtseweg werd verschoven naar het westen en de wijk fors zou worden uitgebreid. De villabebouwing en de etagebouw langs de zuidrand werden doorgetrokken en in de uiterste zuidwesthoek en nabij de aansluiting van de Loosdrechtseweg en de provinciale weg was een fors hoogbouwaccent gedacht als markering van de nieuwe stadsentree. Om de planvorming voor het Zeeheldenkwartier niet verder te frustreren werd besloten de uitstulping aan de

Uitbreidingsplan in onderdelen Zuid 1959.

zuidwestzijde niet in de planvorming op te nemen. In 1961 werd het oorspronkelijke plan uit 1959 van stal gehaald en alsnog in procedure gebracht. Nog enkele wijzigingen, zoals ook al zichtbaar op de variant uit 1960, werden doorgevoerd. De bebouwing aan de zuidrand werd opgevoerd van zes naar zeven stroken maar gelijkmatiger verdeeld met even brede gemeenschappelijke tuinen. Nabij het buurtwinkelcentrum kwam een speelplek en ruimte voor een kleine wijkvoorziening.
Met het besluit om de zuidwesthoek buiten de planvorming te houden, was het einde van de discussie over de invulling van de knoop tussen het Zeeheldenkwartier, Kerkelanden en de infrastructuur rondom de geplande provinciale weg nog niet

Variant op plan-Zuid van 1959, vermoedelijk bedoeld als studie voor uitbreiding van het plangebied in zuidwestelijke richting, 1960. Vanwege de tracébepaling van de geplande provinciale weg en de definitieve omvang van Kerkelanden was de zuidwesthoek van plan-Zuid onzeker.

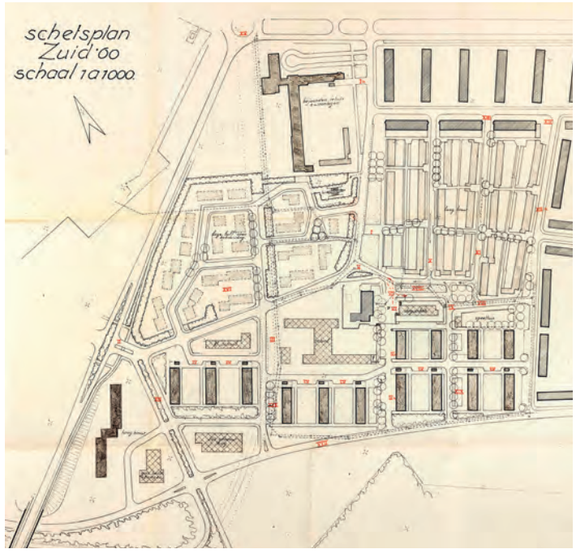

Uitbreidingsplan partiële herziening Zuid 1961, 9 november 1961.

Verlegging van de Loosdrechtseweg ten zuiden van de Diependaalselaan in aanleg, 1971 (SAGV).

beslecht. In 1964 lijkt hierin een doorbraak te komen als het definitieve tracé wordt bepaald en het plan voor Kerkelanden uit de schetsfase komt. Van het idee om beide wijken op een samenhangende manier te verbinden, is niets terecht gekomen. De oostelijke punt van Kerkelanden, zo'n 15 hectare, werd uiteindelijk bestemd voor bedrijven die door de sanering van de kern verplaatst moesten worden. Het bedrijventerrein vormt tot op de dag van vandaag in functioneel en ruimtelijk opzicht een barrière tussen beide wijken. De Loosdrechtseweg werd naar het westen opgeschoven, maar eerdere plannen om de Van Ghentlaan hierop aan te sluiten, kwamen niet van de grond. Dit had te maken met het grondbezit van Johan Master, die een sleutelpositie had in de bouw van Kerkelanden. Hij werd gedwongen hier grond af te staan voor de bouw van woningwetwoningen en in ruil daarvoor kreeg hij de resterende grond tussen het Zeeheldenkwartier en de verschoven Loosdrechtseweg. Deze zone werd in de jaren zeventig, samen met het kleine bouwvlak voor villabebouwing dat binnen de plangrens van

Situatietekening bebouwing Van Ghentlaan, hier aangeduid als onderdeel van Kerkelanden, 1975.

1961 viel, door Matser projectmatig ontwikkeld. De verkavelingsschetsen van de stedenbouwkundige dienst werden verlaten en maakten plaats voor een typische jaren-zeventig verkaveling van kronkelende straten, woonerven en doodlopende hofjes. De bebouwing bestaat niet langer uit stroken, maar uit verspringende rijtjes in speelse clusters, ingebed in het groen. De typologie van de bloemkoolwijk had zijn intrede gedaan.

Situatietekening bebouwing Van Speijklaan, 1975.

Ontwerp aanleg groenstrook gelegen tussen bouwplan Van Ghentlaan en Loosdrechtseweg, Publieke Werken, 1977.

Portieketageflats aan de Oude Loosdrechtseweg

BOUWGESCHIEDENIS EN BOUWERS

Particuliere bouwers

In de wederopbouwperiode kwam de woningbouw pas langzaam op gang. Aan de opbouw van handel en industrie werd prioriteit gegeven, ondanks de woningnood die tijdens en na de Tweede Wereldoorlog was ontstaan. Er heerste een grote materiaalschaarste en gebrek aan arbeidskrachten, waardoor de overheid zich genoodzaakt zag de regie over de woningbouw in handen te nemen. De kosten werden zo laag mogelijk gehouden en het tempo zoveel mogelijk opgevoerd door onder andere toepassing van systeembouw te stimuleren. Er golden 'wenken en voorschriften' waarvan nauwelijks afgeweken kon worden en ook het maximumaantal woningen dat een gemeente mocht bouwen werd bepaald; de zogenaamde 'woningbouwcontingenten'. Ook Hilversum was afhankelijk van het aantal woningen dat elk jaar werd toegewezen en dat gold niet alleen voor woningwetwoningen. Ook particuliere bouwers waren afhankelijk van rijksgoedkeuring.

De eerste woningen in plan-Zuid worden rond 1950 gebouwd door overwegend particuliere ondernemingen in de zogenaamde vrije sector. Vaak waren dat lokale bouwbedrijven die woningen realiseerden voor verkoop aan particulieren of ondernemers in vastgoed die de woningen verhuurden. Van veel bouwprojecten is de opdrachtgever echter niet bekend. In de bouwdossiers zijn alleen tekeningen bewaard gebleven en vaak wordt de opdrachtgever niet vermeld. Hoewel het plan voor het Zeeheldenkwartier wat meer variatie bood in het woningaanbod, met onder andere vrije kavels en bejaardenwoningen, was het niet de bedoeling hier woningwetwoningen te bouwen. Onder druk van de woningnood zijn deze er toch gekomen. Langs de Banckertlaan, aan de zuidrand van de wijk, realiseerden de Volksbond Bouwvereniging en de Stichting Omroep Woningbouw enkele blokken met portieketage- en galerijflats.

Woningwetwoningen aan de Banckertlaan in opdracht van Volksbond Bouwvereniging en Stichting Omroep Woningbouw.

Maisonnetteflats aan de Karel Doormanlaan, in opdracht van ABP en pensioenfonds schildersbedrijf.

Bebouwingsbeeld

Het merendeel van de bebouwing van plan-Zuid is gerealiseerd tussen 1955 en 1965. De oudste delen bevinden zich tegen de bestaande bebouwing en van daaruit is in zuidwestelijke richting verder gebouwd. De fasering en richting van de ontwikkeling gaat min of meer gelijk op met de veranderingen in de architectonische vormgeving. De oudste bebouwing, grenzend aan de bestaande stad, heeft een traditionele uitstraling met gemetselde gevels en met dakpannen belegde zadeldaken. Dit sluit aan bij de architectuur van de jaren dertig. In de portieketageflats langs de Admiraal de Ruyterlaan en de Oude Loosdrechtseweg komt wat meer transparantie door toepassing van grotere glaspuien van trappenhuizen en woonkamers. Materiaalgebruik en detaillering zijn wat rijker dan gemiddeld omdat voor de middenstand werd gebouwd en er dus iets meer budget beschikbaar was. De stroken in open verkaveling, zoals langs de Karel Doormanlaan en de Banckertlaan, maar ook de 'hoogbouw' rondom de Bethlehemkerk, hebben platte daken en zijn over het algemeen uitgevoerd in lichtere baksteen, met grotere glaspuien en met meer beton, zoals vloerbanden en balkons. Meestal zijn dit geprefabriceerde elementen, maar echte systeembouw komt niet voor.

Links: maisonnetteflats aan Loosdrechtseweg.
Rechts: accenten rondom Bethlehemkerk.

Zorgvuldig ontworpen entrees aan Admiraal de Ruyterlaan en Oude Loosdrechtseweg.

De wijk is opgebouwd uit veel kleinschalige projecten van soms slechts één of twee bouwblokken waardoor veel variatie is bereikt en geen dominante bouwstijl te benoemen is. Enkele bekende Hilversumse architecten uit de wederopbouwperiode hebben meerdere projecten ontworpen, zoals C. Trappenberg en Dick Egberts. Het bureau van M. Hartman en zijn latere compagnon Nic. Eylers heeft enkele beeldbepalende gebouwen en grotere projecten ontworpen zoals de Heigalerij, het ensemble van maisonnetteflats aan de Karel Doormanlaan en de woningwetwoningen aan de Banckertlaan. Daarnaast zijn gebouwen ontworpen door architecten uit de regio die bekend zijn van andere gebouwen in Hilversum zoals M. P. Evelein, C.J. Worp en D. Zuiderhoek.

1975-2024 NIEUWE BUURTJES EN ONTWIKKELINGEN IN DE NAOORLOGSE WIJK ZUID

Buurtje Van Speijklaan

In 1975 werden aan de Van Speijklaan 49 woningen gebouwd naar het ontwerp van architect C. de Bruin. Acht blokjes vormen een hofje met groene openbare ruimte en speelplek.

Woningen Van Speijklaan.

De woningen verspringen ten opzichte van elkaar en hebben aangebouwde bergingen, een aantal met garage, waarover het dakschild is doorgetrokken. De keuken ligt aan de kant van de toegang. De parkeerplaatsen zijn gegroepeerd en afgewisseld met groene inrichting en boomgroepen.

Buurtje Van Gelderlaan-Van der Zaenlaan

In datzelfde jaar ontwierp ir. M.P. Evelein 146 woningen aan de Van Gelderlaan en Van der Zaenlaan in een mini-bloemkoolachtige stedenbouwkundige opzet. De open keuken zit aan de straatkant en de ruimte op de begane grond is niet ingedeeld. Er zit veel variatie in de woningen: afwerkingen met hout, loggia's, losstaande bergingen aan de voorzijde of bergingen die met elkaar verbonden zijn zodat de auto droog geparkeerd kan worden onder een carport.

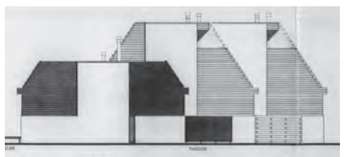

Woningen Van Gelderlaan en Van der Zaenlaan.

Buurtje Hebron

De woonbuurt ligt op het voormalige Hebronterrein, net ten zuiden van de Oude Haven. Het heeft een driehoekige vorm en ligt ingeklemd tussen Taludweg, Beetslaan en Loosdrechtsweg. Voordat de woonbuurt halverwege de jaren zeventig werd gebouwd, was het terrein in gebruik als achtereenvolgens buitenplaats Belvedère, herstellingsoord en rusthuis Hebron. De buitenplaats met villa in Zwitserse Chaletstijl werd in 1886 te koop aangeboden. In Hebron, opgericht in 1907, konden rustbehoevenden en herstellenden van een ziekte of overspannenheid aansterken. Het was niet bedoeld voor bedlegerige patiënten en ouden van dagen. Het was een eiland van rust in het jachtige leven van vandaag. Veel later voor oververmoeide moeders (zoals zij ook terecht konden bij de Stad Gods op Monnikenberg).
Hebron had een christelijke grondslag. Het complex bestond uit een hoofdgebouw, met de uitstraling van en villa, dat functioneerde als verpleeghuis, en enige lighallen in de tuin, waar patiënten konden kuren in de buitenlucht. De groene omgeving, afgezonderd van de drukke dorpskern, was een essentieel onderdeel van de rustkuur. In de loop der tijd verdichtte de omgeving.

Herstellingsoord Hebron, linksboven 1908, linksonder circa 1915, rechtsboven 1928 (Nationaal Archief) en rechtsonder jaartal onbekend.

Herontwikkeling tot woonbuurt

In 1975 is het rusthuis gesloopt en zijn op het terrein 24 woningen gerealiseerd die worden ontsloten door een lusvormige straat, de Heijermanslaan. De woningen liggen in getrapte vorm in enkele korte stroken verdeeld over het terrein. Ook is het terrein licht geaccidenteerd waardoor de woningen in hoogte licht verspringen. Architecten Falkenburg en Mulders, lieten de verschillende volumes ook in gevellijn verspringen, waardoor het geheel een zeer levendige compositie en volumeopbouw heeft. De openbare ruimte loopt over in de particuliere tuinen. Aan een zijde is ruimte voor de stalling van auto's, aan de andere zijde is een meer rustige tuinaanleg. In de plattegrond van de woningen is op de begane grond de verspringing in terreinhoogte eveneens zichtbaar, door een licht niveauverschil van enkele treden. Vanaf de straat is vooral een groene rand zichtbaar, waar bebouwing uit opdoemt. Dat komt omdat de woningen getrapt vanaf de straat naar achteren zijn geschoven. In de buurt zelf heeft de straat een woonerfkarakter vooral

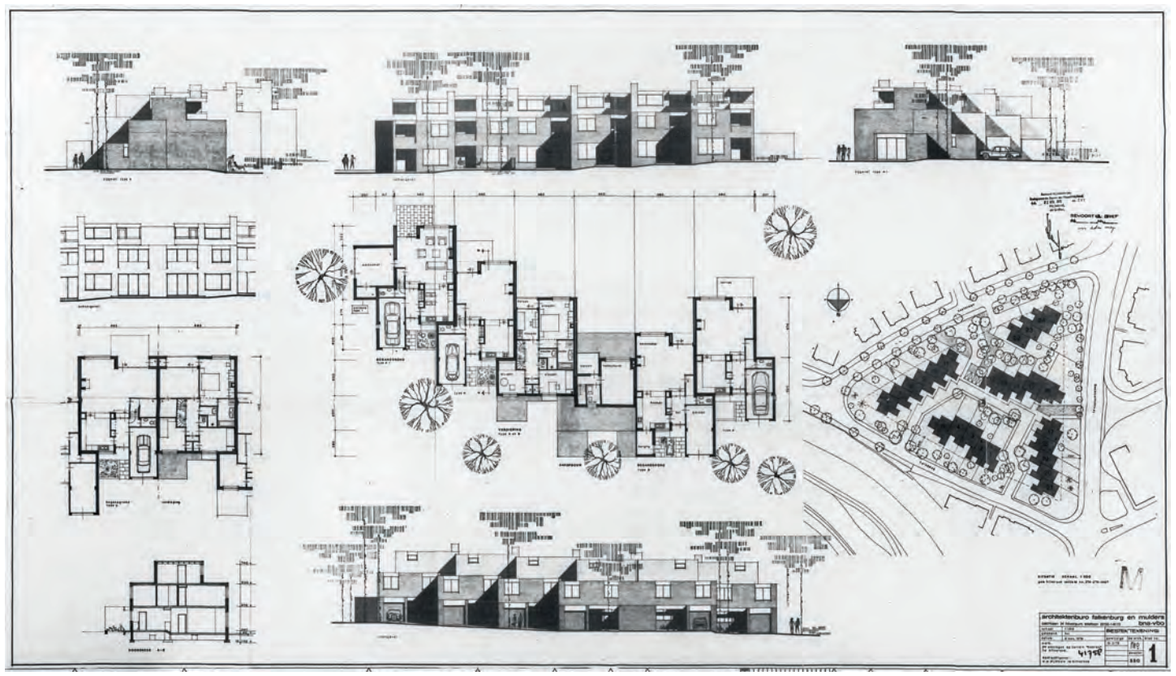

Gevelaanzichten, plattegronden en doorsneden van het ontwerp van Falkenburg en Mulders.

De woningen van het Hebronterrein gezien vanaf de Taludweg.

De openbare ruimte heeft een woonerfachtige aanleg, 2024.

bestemd voor de bewoners en bezoekers van de woningen zelf. De continuering van een deels groen karakter kan beschouwd worden als een erfenis van het voormalige herstellingsoord-karakter. Helaas wordt het gebied van de Loosdrechtseweg afgesloten door schuttingen die beeldverstorend werken.

Ontwikkelingen in buurten

In de buurten hebben weinig grootschalige ontwikkelingen plaatsgevonden. Enkele woningbouwprojecten zijn gerenoveerd waarbij het oorspronkelijke beeld wel is veranderd, maar de hoofdopzet goed herkenbaar is. Ook aan de eengezinswoningen zijn aanpassingen gedaan, maar die beperken zich tot incidentele uitbreidingen als aanbouwen en dakkapellen. De karakteristieke gemetselde tuinmuren als afscheiding tussen openbare weg en privétuin verdwijnen hier en daar. De meeste veranderingen betreffen de gebouwen voor voorzieningen. De buurtwinkelcentra Heigalerij en Chatham (aan de Admiraal de Ruyterlaan) zijn in de jaren tachtig van de vorige eeuw uitgebreid, waarbij ruimte is gecreëerd voor een grotere supermarkt en meer winkels. Het unieke karakter en de verschijningsvorm van vooral de Heigalerij is daarbij wel vertroebeld. Het buurtwinkelcentrum aan de Zoutmanlaan is vermoedelijk niet gerealiseerd, maar op de locatie verrees in 1980 een klein appartementencomplex.
Iets verderop aan de Zoutmanlaan, naast het speelterrein, staat wijkcentrum de Zoutkeet waarvan het huidige gebouw uit 1995 stamt.
Van het scholencluster aan de Frederik van Eedenlaan is nog één school over. Dit gebouw van gemeentearchitect Joustra is gerenoveerd en uitgebreid, en een groot deel van de locatie is bebouwd met woningen. Ook de scholen aan de Van Ghentlaan en de J.P. Coenstraat zijn uitgebreid, maar de oorspronkelijke bouwdelen zijn hier beter herkenbaar gebleven.

Appartementencomplex aan de Zoutmanlaan, 1980 (SAGV).

Gerenoveerde portieketageflats aan de Banckertlaan.

Recente woningbouw Frederik van Eedenlaan naast de door gemeentearchitect Joustra ontworpen school, die later is uitgebreid..

Recente nieuwbouw op de locatie van bejaardenhuis Zuiderheide, 2024.

Grootschalige verdichting heeft plaatsgevonden op de plek van bejaardenhuis Zuiderheide. Het oorspronkelijke complex dateerde uit 1966, maar werd in de jaren negentig al gerenoveerd en fors uitgebreid met verschillende vleugels en bijgebouwen aan de Van Ghentlaan en Loosdrechtseweg. Bij het complex werden in 1980, 1986, 1993 en 1994 aanleunwoningen gebouwd. Grote delen van het complex zijn vanaf 2017 gesloopt en in verschillende fases zijn hier nieuwe woongebouwen toegevoegd. Dit tot Nieuw-Zuid bestempelde gebied beoogt een duurzame wijk te zijn voor verschillende leeftijden en doelgroepen, met of zonder zorgbehoefte. Met forse bouwvolumes van maximaal acht bouwlagen hoog is het gebied sterk verdicht, maar de resterende openbare ruimte is gevrijwaard van geparkeerde auto's. De laatste fase is in 2024 afgerond.

Functiescheiding

Twee belangrijke ontwikkelingen in de naoorlogse stedenbouw zien we terug in het plan-Zuid, zij het enigszins voorzichtig. Een typisch kernmerk van veel naoorlogse wijken in Nederland is functiescheiding, waarbij functies die storend op elkaar inwerkten werden gescheiden en elementen die elkaar ondersteunden juist werden samengevoegd. Dit principe komt voort uit de modernistische stedenbouw, waarin werd gebroken met de traditionele opbouw en verschijningsvorm van de stad. Het motto 'licht, lucht en ruimte' werd niet alleen in de architectuur, maar ook in de stedenbouw een belangrijk uitgangspunt. Dat betekende dat naar een meer open verkaveling werd gestreefd zodat zoveel mogelijk woningen zouden profiteren van een gunstige zonligging. Dat werd noodzakelijk geacht voor een gezonde leefomgeving, net als de aanwezigheid van groen. Het bouwblok werd opgedeeld in afzonderlijke stroken van wisselende lengtes en hoogtes, die samen een ruimtelijke compositie vormden. Door de ruimte tussen de stroken kon de openbare ruimte naadloos overgaan in gemeenschappelijke tuinen en werden donkere hoeken zonder zonlicht voorkomen. Deze open verkaveling werd op enkele plekken in plan-Zuid ingepast, zoals aan de Karel Doormanlaan en de Kolhornseweg.

Wijkgedachte

Een ander belangrijk thema in de stedenbouwkundige opzet van naoorlogse wijken was de (vernieuwde) wijkgedachte. Het doel van dit alternatief voor de organisch gegroeide en onoverzichtelijke historische stad was, om min of meer zelfvoorzienende wijken te creëren, een soort satellieten in aansluiting op bestaande kernen. Voor bijvoorbeeld de dagelijkse winkels en de basisscholen konden de bewoners terecht in de wijk. Dat had niet alleen een praktische achtergrond. Op die wijze kon een sterke sociale samenhang ontstaan, want de structuur bevorderde buurtcontacten zodat sociale verbanden konden groeien. Vanuit die optiek werden ook verschillende typen woningen in de wijk gerealiseerd, zodat bewoners 'van de wieg tot het graf' in de wijk konden blijven. De wijkgedachte was zowel een ruimtelijk als een sociaal idee, die ook in andere wijken in Hilversum zijn (hernieuwde) intrede deed, zoals in Noord en het Riebeeckkwartier. Hoewel de wijkgedachte niet het hoofdmotief was voor het ontwerp van de wijk, dat was met Dudoks plan-Zuid min of meer bepaald, heeft het wel geleid tot enkele aanpassingen, zoals het clusteren van winkels en voorzieningen, en een gevarieerder woningaanbod met vrijgezellenflats, flats voor onvolledige gezinnen en bejaardenwoningen. Er werd bewust gestreefd naar woningen voor verschillende gezinssamenstellingen en leeftijdsfases. Omdat het merendeel van de woningen bedoeld was voor de middenstand, was het budget wat hoger dan gemiddeld. Hierdoor zijn ook enkele bijzondere woningtypes gerealiseerd, zoals de drive-in woningen aan de Karel Doormanlaan, split-levelhuizen aan de Van Ghentlaan en relatief veel maisonnetteflats.

Open verkaveling tussen Diependaalselaan en Karel Doormanlaan.

Open verkaveling tussen C. Evertsenstraat en Kolhornseweg, 1965.

Galerijflats aan de Banckertlaan.

Drive-in-woningen aan de Karel Doormanlaan.

Split-levelwoningen aan de Van Ghentlaan.

Groen en openbare ruimte

Met de keuze voor een meer open verkaveling is het groen in plan-Zuid op een andere manier ingevuld dan in vooroorlogse delen van de wijk. Het groene karakter wordt daar bepaald door enkele brede lanen met middenberm, bomenrijen in de woonstraten en de voortuinen voor de eengezinswoningen. Het aantal brede lanen in het naoorlogse deel is in vergelijking met het plan van Dudok beperkt tot de Diependaalselaan en de Admiraal de Ruyterlaan. De Diependaalselaan kreeg een zeer breed profiel en een middenberm die ook als verblijfsruimte is ingericht met verschillende ontmoetingsplekken met keermuurtjes, zitbanken en beschutting biedende beplanting. In het deel ten noorden van de Diependaalselaan zijn enkele 'overhoeken' langs de Neuweg voorzien van driehoekige plantsoenen en worden voorzieningen als bejaardenhuis, kerk en scholen omgeven door groen of plein, omdat de hiervoor bestemde percelen maar voor vijftig procent bebouwd mochten worden. Het deel ten zuiden van de Diependaalselaan heeft meer openheid door de toepassing van gemeenschappelijke tuinen tussen de gestapelde bouw. Hierdoor zijn zichtlijnen tussen de bebouwing mogelijk en staat het gemeenschappelijk groen in verbinding met structuurbepalende groene elementen zoals de stevige boombeplanting

Het brede plantsoen van de Diependaalselaan is voorzien van diverse ontmoetingsplekken.

Admiraal de Ruyterlaan met groene middenberm.

Diependaalselaan met breed plantsoen en monumentale bomenrijen.

langs de Diependaalselaan en het natuurgebied ten zuiden van de Kolhornseweg. Dit zorgt voor een meer groene dooradering en beleving van de wijk.

In de toelichting op het plan van 1957 staat weinig vermeld over de openbare ruimte en het groen. Als er een afscheiding van zowel particuliere als gemeenschappelijke tuinen gewenst is, dan was een haag of een hek van maximaal 80 centimeter toegestaan of een muurtje van 50 centimeter. De gemeente kon nadere eisen stellen over de vormgeving van afscheidingen om eenheid te verkrijgen over de gehele lengte van het bouwblok. Verder was bepaald dat gemeenschappelijke tuinen binnen twee maanden na de bouw aangelegd dienden te worden. De opdrachtgever was hiervoor verantwoordelijk, maar in het geval van de maisonnetteflats tussen de Karel Doormanlaan en de Diependaalselaan zag het Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds (ABP), die het merendeel van de woningen bouwde, dit niet zitten. ABP vroeg de gemeente of zij het ontwerp, aanleg en beheer op zich wilde nemen tegen een bepaalde vergoeding. Hoofd van de afdeling Plantsoenen, H. Aapkes als opvolger van de bekende plantsoenmeester J.H. Meijer, was bereid het ontwerp aan te leveren, maar door personeelstekort was het niet mogelijk aanleg en beheer te verzorgen. Door het ontwerp in eigen hand te houden zag Aapkes een mogelijkheid meer samenhang te bereiken tussen het particulier en openbaar groen. Echt grote recreatieruimten zoals grote plantsoenen en sportvelden waren niet gepland, die zouden in aangrenzende gebieden gerealiseerd worden. Water, zoals vijvers, waren niet aanwezig in de oorspronkelijke ondergrond van de wijk en ook niet noodzakelijk voor de waterhuishouding.

In de toelichting op het plan voor het Zeeheldenkwartier werd iets meer ingegaan op de inrichting van de openbare ruimte. Er werd onderscheid gemaakt tussen kijkgroen (passief) en gebruiksgroen (actief). Het kijkgroen beperkt zich tot de brede straatprofielen van de Admiraal de Ruyterlaan en de Van Ghentlaan en gebruiksgroen bestaat vooral uit gemeenschappelijke tuinen en het natuurgebied langs de Kolhornseweg. Bij het buurtwinkelcentrum zou een bomenpleintje met ruimte voor een of twee kiosken als ontmoetingsplek kunnen fungeren. Hoogteverschillen in het terrein, met name rond de Pniëlkerk, werden terrasvormig aangelegd zodat fraaie doorzichten naar de omgeving mogelijk werden. Het bomenpleintje is nooit gerealiseerd. In de laatste twee buurten van het Zeeheldenkwartier, de Van Gelderlaan en de Van Speijklaan, is het groen, de openbare ruimte en de bebouwing veel meer met elkaar verweven. In plaats van traditionele straten is hier een woonerfachtige indeling gemaakt met een doorgaande bestrating zonder stoepranden. De bestrating bestaat uit tegels, klinkers en straatkeien waarmee rijbanen, parkeervakken en kruisingen worden gemarkeerd. Stoepranden zijn beperkt tot het hoogstnoodzakelijke. Het groen slingert tussen de bebouwing door en staat in verbinding met de groene buffer die de buurten omzoomd. Wandelpaden verbinden de verschillende groenzones, vormen een alternatieve route door het groen en bieden ruimte voor ontmoeting.

Middenberm met beplanting en bank, Admiraal de Ruyterlaan, 1960.

Gemeenschappelijke tuin aan de Banckertlaan.

Ontmoeting van bebouwing en natuur aan de Kolhornseweg.

Groen ingerichte overhoeken aan de Neuweg.

Tuin bij zorgcomplex, Betje Wolfflaan.

Groenstrook aan de Van Ghentlaan met de Pniëlkerk in de zichtas, 2024.

Openbare ruimte met bomen en speelplek, Van Speijklaan.

Groene lob en ontmoetingsplek, Van Gelderlaan.

Infrastructuur

De belangrijkste hoofdontsluitingswegen zijn de Diependaalselaan in oost-west- en de Loosdrechtseweg in noord-zuidrichting. De Loosdrechtseweg vormt samen met de Bosdrift de belangrijkste verbinding met het centrum van Hilversum. De Bosdrift heeft een smal profiel, de Loosdrechtseweg heeft een breder profiel en werd voorzien van een parallelweg aan de oostkant, om het aantal opritten naar woonhuizen te beperken tot één zijde. Beide wegen kruisen de Diependaalselaan die als een ringweg functioneert en de belangrijkste uitvalswegen met elkaar verbindt. Het deel van de Diependaalselaan in plan-Zuid is als enige zeer breed uitgevoerd, met een riante middenberm en groenstroken voor de bebouwing erlangs. Om het doorgaande karakter te benadrukken komen hier nauwelijks zijstraten op uit. Het verkeer kan slechts op een paar punten de buurten ter weerszijden in: bij de Johan de Wittstraat, de Admiraal de Ruyterlaan, de Van Ghentlaan en de Oude Loosdrechtseweg. Dit zijn de wijkontsluitingswegen die onderling zijn verbonden door dwarswegen zoals de Neuweg en de Karel Doormanlaan. In het Zeeheldenkwartier is een meer slingerende dwarsverbinding gecreëerd via de Zoutmanlaan, Van Brakellaan en de Kolhornseweg. Vanaf de wijkontsluitingswegen zijn de woonstraten te bereiken.

De Diependaalselaan vormt een belangrijke schakel in de ringweg van Hilversum, waarvan de eerste delen al in de jaren dertig waren aangelegd. Publieke Werken maakte begin jaren vijftig een plan voor de gefaseerde voltooiing ervan, maar B & W vond de Diependaalselaan hiervoor niet geschikt in verband met de veiligheid van inwoners en vooral dat van kinderen. De weg werd gezien als een barrière die plan-Zuid in tweeën deelt. In 1954 werd Publieke Werken gevraagd te onderzoeken of het tracé verplaatst kon worden naar de Kolhornseweg. Dat was om meerdere redenen niet gewenst, zoals lastig te overbruggen hoogteverschillen en verlies aan natuurschoon, maar vooral vanwege de plannen voor een provinciale weg langs de Zuidflank.

Rotonde in de Diependaalselaan ter hoogte van de Johan de Wittstraat, gezien naar het oosten.

Parallelweg langs de Loosdrechtseweg.

Die zou voor een deel de functie van de Diependaalselaan als ringweg kunnen ontlasten, maar die zou uiteindelijk niet worden aangelegd. Publieke Werken stelde voor het profiel van de weg zo te ontwerpen dat er een veilige oversteek voor voetgangers zou ontstaan. Het autoverkeer zou in de laatste decennia van de twintigste eeuw alleen maar toenemen, maar dankzij het brede profiel en het vele groen wordt de dominantie van de auto op dit deel van de Diependaalselaan enigszins verzacht. Separate routes voor voetgangers en fietsers komen niet of nauwelijks voor in plan-Zuid. Alleen in het Zeeheldenkwartier is een enkele dwarsverbinding tussen de blokken aangelegd en fungeren slingerende paden in de jaren-zeventigbuurten als dwaalzone voor de voetganger.

Diependaalselaan.

Pniëlkerk in de zichtas van de Van Ghentlaan.

Westerkerk met hof en voorplein, Frederik van Eedenlaan.

Bethlehemkerk en omgeving, gezien vanuit het zuiden.

Voorzieningen

In het Plan-Zuid van Dudok uit 1933 was voor maatschappelijke voorzieningen zoals kerken, scholen en wijkgebouwen slechts één zone aangegeven. Dat is de locatie van de huidige Westerkerk aan de Frederik van Eedenlaan met de naast gelegen driehoek die ook voor scholen was bestemd. Het is niet duidelijk of Dudok nog bij de situering van scholen en kerken in het aangepaste plan-Zuid uit 1957 was betrokken. De Bethlehemkerk op de kruising van Diependaalselaan en Loosdrechtseweg vormt een accent. Ook de Pniëlkerk in het Zeeheldenkwartier ligt prominent in de wijk en zou gecombineerd worden met een school, een buurtwinkelcentrum en een wijkgebouw. Het clus-

Oorspronkelijk liturgisch centrum en de top van de toren.

Winkelcentrum Heigalerij kort na oplevering, gezien vanuit het zuidwesten, links de toren van de Westerkerk. 1956.

Heigalerij, Oude Loosdrechtseweg, 2008.

teren van voorzieningen kwam voort uit de naoorlogse wijkgedachte. Een nieuwe voorziening, kenmerkend voor opkomst van de verzorgingsstaat, is het bejaardenhuis. Naast Zuiderheide aan de Loosdrechtseweg-Diependaalselaan, werden ook gronden ten westen van de Westerkerk bestemd voor een bejaardenhuis, zodat ook hier een cluster van voorzieningen ontstond met aan de andere kant de opvallende 'rode' school van Joustra.
Een nieuw fenomeen en typerend voor de naoorlogse wijkgedachte waren buurtwinkelcentra. Het idee was om winkels voor dagelijkse boodschappen (bakker, slager, groenteboer en kruidenierswaren) samen te voegen in één klein winkelcentrum, waarvan er enkele over de wijk werden verspreid als toevoeging op het plan van Dudok. De eerste was al in aanbouw voordat het plan-Zuid in 1957 werd vastgesteld. De Heigalerij was het eerste overdekte winkelcentrum in Hilversum, en mogelijk zelfs van Nederland, ontwikkeld door Joh. Matser. Het complex bestaat uit twee stroken winkels met bovenwoningen die door een transparante kap met houten spanten met elkaar zijn verbonden. Architect Hartman zou het idee hebben opgedaan in Zuid-Frankrijk. In het oorspronkelijke ontwerp was ruimte voor een zelfbedieningswinkel, de voorloper van de supermarkt.
De komst van geclusterde winkels in (kleine) winkelcentra hield de gemoederen bezig. De bouwvergunning was ook voor dit plan afgegeven op grond van artikel 20 van de Wederopbouwwet, maar met de vaststelling van plan-Zuid in 1957 zou een tweede buurtwinkelcentrum gebouwd kunnen worden, aan de Admiraal de Ruyterlaan. Dit was reden voor opdrachtgever Joh. Matser om bezwaar in te dienen. De gemeente zou hem hebben verzekerd dat er in de omgeving van de Heigalerij geen winkelcomplexen gebouwd zouden worden en ook zijn huurders waren hiervan uitgegaan. De gemeente beriep zich op een onderzoek van het gemeentelijk bureau voor sociaal-wetenschappelijk onderzoek dat er meer winkels nodig waren bij verdere uitbreiding van de stad in zuidwestelijke richting. Op grond van de normen van de Centrale Directie van de Volkshuisvesting en Bouwnijverheid was berekend dat in het plandeel ten noorden van de Diependaalselaan met 796 woningen behoefte was aan 24 winkels, waarvan een deel voor niet-dagelijkse boodschappen, en dat voor het deel ten zuiden met 1150 woningen zo'n 20 winkels voor dagelijkse boodschappen nodig waren. Naast het buurtwinkelcentrum aan de Admiraal de Ruyterlaan (het in 1960 gerealiseerde Chatham) zou ook aan de Zoutmanlaan nog een dergelijke voorziening komen. Toen in 1968 het bouwplan voor deze winkels in procedure ging, tekenden de winkeliers van Chatham weer bezwaar aan tegen de komst hiervan. Volgens ondernemers was er geen bestaansmogelijkheid voor nog meer winkels en door de komst van een groot winkelcentrum in Kerkelanden werd het wel lastig om het hoofd boven water te houden.

Buurtwinkelcentrum Chatham, 1960.

4 ZUID THEMATISCH

In dit hoofdstuk onderzoeken we wat de plannen en bouwactiviteiten uit de tijdlijn hebben opgeleverd voor de wijk Zuid. Waarin onderscheidt de wijk zich van andere delen van Hilversum, en waarin komt het juist overeen? Hoe zijn het gebruik en de bewoners in de loop der tijd veranderd? En waarin herken je als ontwerper en bewoner de identiteit van dit gebied? Wat is waardevol gebleken en gebleven? Wat zijn de waarden die nog steeds actueel zijn?

RAAMWERK VAN RADIALEN EN CEINTUURBANEN

Het raamwerk waarbinnen de buurten werden ontworpen bestond uit radialen (de oude paden (driften) en wegen vanuit het centrum naar het omringende landschap; de ceintuurbanen werden daartussen van oost naar west gelegd. Vergelijk het met de opbouw van een spinnenweb.

Radialen

De radialen zijn het oudst. Ze hebben hun oorsprong in de straalsgewijs vanuit het centrum naar het zuiden uitlopende paden over de akkers en de heide. Het zijn de Eikbosserweg, Hilvertsweg, Bosdrift, Neuweg, Oude Loosdrechtseweg en Loosdrechtseweg. Ze zijn te herkennen aan hun relatieve smalte in het deel van de straten dichtbij het centrum. Verderop leiden ze nu door de bebouwingsschillen die ontstonden op de akkers. Ze hebben een eigen karakter. De Bosdrift heeft een prettige afwisseling van kleine en grote gebouwen, hoge accenten zoals de torens van het voormalige badhuis van Dudok (1921) en de Dr. H. Bavinckschool (1921) en bijzondere plekken zoals de Algemene Begraafplaats (1889) of waar gebouwen net iets terug liggen, zoals de Bavinckschool en de voormalige Clemenskerk met pastorie (1914-1923). De vele architectuurdetails van de

De monumentale Clemenskerk aan de toenmalige rand van de Hilversumse bebouwing, gezien vanuit de akkers ten zuiden van Hilversum.

huizen en gebouwen met een andere functie zijn goed zichtbaar. Metershoge moeraseiken vormen met hun wollige boomkronen een beschut dak. De Eikbosserweg is wat homogener van karakter, er staan vooral woningen langs. Dicht bij het centrum zijn het arbeiderswoningen, verder zuidwaarts ook twee-onder-een-kap middenstandswoningen. De meest markante plek aan de route is de kruising met vier andere wegen, de Orchideestraat, Ruysdaellaan en Frans van Mierislaan. De voormalige Catharina van Rennes- en Julianaschool van Dudok (1925-1927) markeert de kruising, waar ook een plantsoen is aangelegd. De soort laanbomen op de Eikbosserweg verandert na de kruising van essen naar platanen. In de Neuweg vormt de Zuiderkerk (1923) met de hoge rode puntmuts een belangrijk oriëntatiepunt vanuit alle richtingen. Aan de Bosdrift heeft de Clemenskerk mede die functie. De Bosdrift, de Eikbosserweg en Hilvertsweg zijn exemplarisch voor de manier waarop Dudok historische wegen als vanzelfsprekend tot hoofdstructuren in de uitbreidingsplannen voor de stad maakte. Deze worden naar het zuiden toe brede plantsoenwegen. (zie ook: de zuidelijke stadsrand).

Bloemenbuurt Zuid met rechts de Zuiderkerk en vandaaraf de Neuweg.

Het eerste gemeentelijke woningbouwcomplex, ontworpen door gemeentearchitect W.M. Dudok, in de Bloemenbuurt zoals deze in 1918 geöriënteerd was op de R.K. Clemenskerk, die toen nog niet was uitgebreid in de richting van de Bosdrift. Rechts de R.K. Vituskerk.

Ceintuurbanen

Het idee van de verbindende ceintuurbanen is voor het eerst te vinden in het uitbreidingsplan voor Hilversum dat gemeente-architect P. Andriessen in 1902-1904 ontwierp. Hij trok de Gijsbrecht van Amstelstraat – waarvan al een deel was uitgevoerd – door als hoofdroute tussen de Utrechtseweg en de Loosdrechtseweg. De slingerende lijn is een echo van de grillige loop van de Oude Haven en Koningsstraat die zo'n halve kilometer noordwaarts liggen. Het oudste deel van de Gijsbrecht van Amstelstraat, aan weerszijden van de kruising met de Egelantierstraat, herken je door de slinger in de weg, maar ook aan de architectuur van de winkels en de woningen die aan het begin van de twintigste eeuw aan de straat gebouwd zijn. Dit stuk straat ligt op het hoogste punt, ongeveer twaalf meter +NAP. Naar het oosten en westen toe oogt de Gijsbrecht van Amstelstraat als een statige laan met herenhuizen uit de jaren 1920 (vooral in het oosten) en uit de jaren 1930 (vooral in het westen), voortuinen en mooie volwassen bomen.
Dudok nam het concept van de ceintuurbanen over. In de jaren 1930 projecteerde hij de Diependaalselaan als nieuwe evenwijdig aan de Gijsbrecht van Amstelstraat lopende ceintuurbaan. De ceintuurbanen Gijsbrecht van Amstelstraat (als binnenring) en de Diependaalselaan (als buitenring) zijn niet alleen de hoofdwegen in wijk Zuid, ze zijn onderdeel van de ceintuurbaan op de schaal van de stad. De ceintuurbanen nemen de kleur aan

Een Hilversumse ceintuurbaan (oostwest), de Gijsbrecht van Amstelstraat, rechts in wording. Nu is deze weg het hart van een belangrijk winkelgebied.

van de buurten waar de weg door of langs loopt. In de jaren 1950 kwam daar de Kolhornseweg als derde weg, maar met een ander doel en karakter, als beëindigingsweg aan de uiterlijke stadsrand, bij (zie: de zuidelijke stadsrand). In de zuidflank ogen de ceintuurbanen als de jaarringen van een boom.

Leefsferen

Bloemenbuurt en Plan Zuid

Dit middelste deel van de zuidflank laat van noord naar zuid mooi de verschillende ideeën zien die ten grondslag lagen aan drie belangrijke uitbreidingsperioden van Hilversum. Vanwege de samenhang, uniciteit en visuele rijkdom is het grootste deel van dit gebied in 2015 benoemd tot Beschermd stadsgezicht Hilversum-Zuid.

Bloemenbuurt-Noord

Tegen het centrum aan ligt het Bloemenbuurt-Noord. De grenzen van de buurt zijn grofweg de Koningsstraat, Bosdrift, Neuweg en Gijsbrecht van Amstelstraat, maar soms zijn er straatjes die over deze grenzen heen lopen, zoals de Irisstraat, Egelantierstraat en Silenestraat. De buurt is een gezellige mengelmoes van arbeiderswoningen en winkels. Het zwaartepunt van de bebouwingsactiviteit lag in de periode 1890-1905.
De huizen zijn gebouwd aan straten die op de engen werden aangelegd, op gronden die door de komst van ondernemers en arbeiders en de teruggang van de landbouw beschikbaar kwamen voor woningbouw. Particulieren bouwden op regelmatige afstand van elkaar goedkope woningen voor arbeiders van de nieuwe fabrieken en uitvoerders van allerlei ambachten, zoals bouwvakkers, smederijen, diamantbewerkers. De architectuur is heel herkenbaar. De huizen staan in reeksen van een of twee lagen, vaak onder een kap, en hebben vaak smalle voortuintjes met lage, ijzeren hekjes en decoratieve accenten in baksteen, pleisterwerk of hout. Ook werd gewerkt met verschillende kleuren baksteen. Dit is een echt Hilversums type, dat ook in het gebied ten oosten van de spoorlijn veel is gebouwd. Er zijn veel mooie en intacte voorbeelden te vinden. Gezamenlijk vormen zij een herkenbaar en beleefbaar beeld. Af en toe staan er

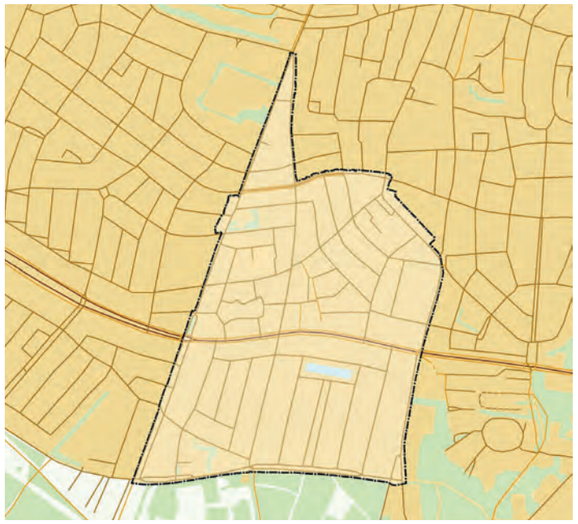

Beschermd gezicht Bloemenbuurt.

bijzondere gebouwen met een andere functie tussen. Hier valt op hoe met eenvoudige middelen een kleurrijk en afwisselend gevelbeeld verkregen is. Delen van de noord-zuid lopende Hilvertsweg en vooral de oost-west lopende Gijsbrecht van Amstelstraat ontwikkelden zich als winkelstraten. De balans is kwetsbaar. Door allerlei individuele wijzigingen aan de woningen en andere gebouwen, alsmede verharding en het weghalen van hekjes en muurtjes, waarbij vaak kenmerken verdwijnen, wordt de beleefbaarheid en eenheid aangetast en zelfs teniet gedaan. Westelijk van deze buurt staat tussen de Hilvertsweg en de Bosdrift opeens het vierde gemeentelijke woningbouwcomplex van Dudok (1920-1921) dat bestaat uit een badhuis en 32

Aan de Hilvertsweg staan kleurrijke restanten van vier woningen in vrolijke kleuren.

Woningen aan de Egelantierstraat met een trapopgang die in een villagebied niet zou misstaan.

Dubbele woning aan de Neuweg.

De noordkant van de Dahliastraat en daaronder een detail van siermetselwerk, rechts origineel en links . . .

Fraaie hoekwoningen Hilvertsweg en Dahliastraat.

Boerderij aan de Bloemstraat.

Een gedeelte van de oostwand van de J.H.B. Koekkoekstraat.

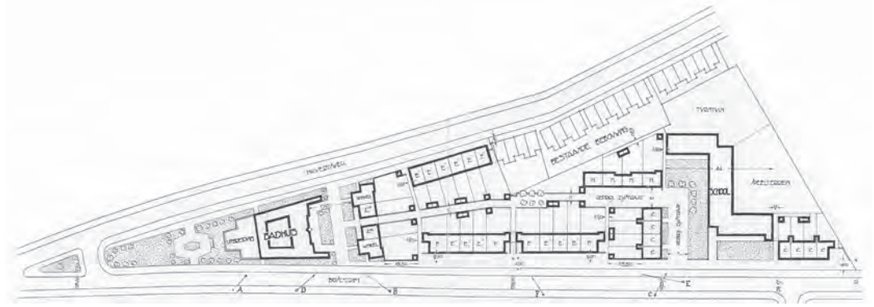

Situatie volkswoningbouwcomplex 4 met badhuis en school, november 1920.

woningen. Het badhuis staat in de scherpste hoek van dit driehoekige terrein en is zo een markant beeldmerk aan het begin van de drukke Bosdrift. De woningbouw vult het veld daarachter en sluit aan bij de Dr. H. Bavinckschool, dat als volume de rommelige achterkanten van oudere woonhuizen afschermt en een indrukwekkend front naar de Bosdrift maakt. Samen met de bomenlaan langs deze weg en de begraafplaats aan de overzijde is het een mooi ensemble.

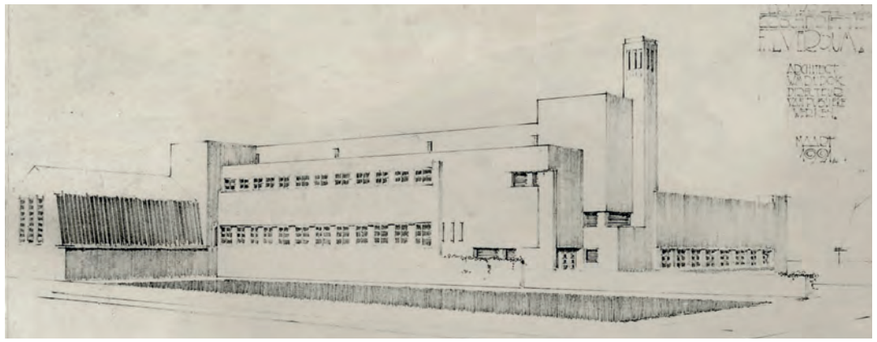

Perspectief van een school voor bijzonder lager onderwijs aan de Bosdrift, maart 1921.

Voormalig Badhuis Meidoornstraat nog in gebruik als gezonheidscentrum, 2017 .

Plantekening Dr. H. Bavinckschool, Bosdrift 21, mei 1921. Daaronder aanzicht westgevel en een van de vensters met gefigureerd glas-in-lood.

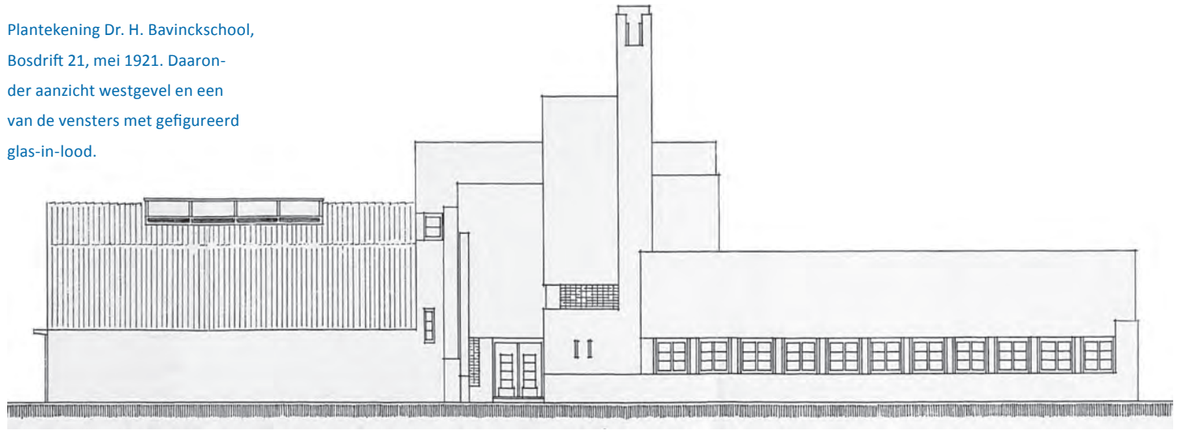

Overgangsgebied bebouwing

De door Dudok zogenoemde ‘revolutiebouw’, de oudere bebouwing van Bloemenbuurt-Noord, gaat in de straten tussen de Gijsbrecht van Amstelstraat en de Neuweg merkbaar over naar de bebouwing die meer aansluit op de principes van de tuinstad en mede door woningbouwverenigingen werd gerealiseerd.
De ontwikkeling naar andere typen en bouwstijlen is zichtbaar en beleefbaar. De grens is niet strak te trekken. In de Bloemenbuurt-Noord is het zichtbaar in de Silenestraat waar richting de Neuweg de woningbouw over gaat op die uit de jaren 1920. De aansluitende Hortensiastraat heeft nog wel de oudere bebouwing. De Hilvertsweg heeft tussen de Gijsbrecht van Amstelstraat en de Neuweg relatief veel blokken met een ritme van topgevels, eventueel afgewerkt met hout.
Architecten Bakker en Bunders bouwen twee complexen in 1921 en 1923 voor Ons Ideaal aan de Egelantierstraat-

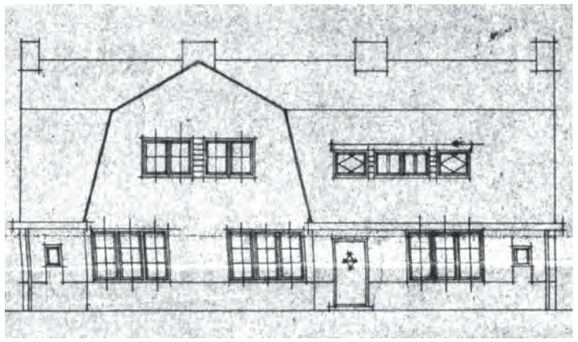

Bouwtekening voor 53 arbeiderswoningen o.a. Ericastraat en Neuweg, architectenbureau Bakker en Bunders , 1921.

Bouwtekening voor 8 woningen aan de Silenestraat, architect D.A. van Zanten, 1925.

Ericastraat-Neuweg. De Irisstraat laat tot de Neuweg het oudere bebouwingsbeeld zien, in de bocht staan drie blokjes die bij het complex van Ons Ideaal horen.
In de Ericastraat is de overgang van de ene naar de andere bouwperiode goed te zien: precies midden in de straat ligt de scheidslijn tussen de door particulieren gebouwde arbeidershuisjes en de complexen van de woningbouwverenigingen. Opvallend is de overgang van de dominantie van zwarte naar rode dakpannen als dakbedekking.

Egelantierstraat, eerste woningbouwplan van de Arbeiders Bouwvereniging Hilversum, architect E. Verschuijl, 1911.

Bloemenbuurt-Zuid

Tussen het Bloemenbuurt-Noord en het Bloemenbuurt-Zuid zit een duidelijk merkbaar verschil in de manier waarop aan de ruimte is vormgegeven. In plaats van straat voor straat, is hier in één keer aan een samenhangende buurt ontworpen, met mooie zichtassen, bijzondere gebouwen en plekken als kerken, scholen en pleintjes. Dat komt omdat Hilversum na de invoering van de woningwet in 1901 verplicht was om een uitbreidingsplan te maken, dat in 1905 gereedkwam. Ook werden eisen gesteld aan de kwaliteit van nieuwe woningen en werd het mogelijk om woningcorporaties op te richten.
De allereerste sociale woningbouwcomplexen van Hilversum staan aan de Ericastraat en de Egelantierstraat. De architectuur doet denken aan die van villa’s in de Boomberg en Trompenberg: niet zo gek, want architect Verschuijl bouwde ook in deze wijken.
Een ruimere samenhang kwam er toen Dudok in 1915 zijn ‘Ontwerp tot wijziging van het plan van uitbreiding tusschen Bosdrift en Eikbosscherweg' presenteerde, dat zich baseerde op de tuinstadgedachte: goede woningen in een afwisselende, mooie, groene omgeving voor alle mensen. Tussen 1916 en

Voor Dudok door Wouter Hamdorff gemaakte presentatietekening voor woningen aan de Anemonestraat in het eerste complex van Dudok, 1916.

1924 werd het uitgevoerd, hoewel niet geheel volgens dit plan. Het ontwerp bestond uit een stapeling van ruimtelijke ervaringen, zoals je die in oude steden als Amsterdam, Delft of Zierikzee met hun ‘weelderig spel van kleuren en lijnen’ ook ervoer en die de dorpskom van Hilversum zo ontbeerde, aldus Dudok. Een belangrijk uitgangspunt van het plan was het zorgen voor een afwisseling en beslotenheid van het straatbeeld in vrijwel elke woonstraat. Zichtlijnen eindigden op een kerk, een school, een plantsoen, of een in architectuur verbijzonderde groep woonhuizen. Aan de verkeersstraten lag een serie markante punten: een speelplaats, plantsoen of openbaar gebouw. De huizen in de smalle woonstraten zijn zo gegroepeerd dat vanuit de verkeersstraten mooie zichten de wijk in mogelijk zijn. Straathoeken hebben extra accenten met gevels van pleisterwerk of hout, terwijl romantische woningen met wolf- en mansardekappen het dakenlandschap bepalen.
Hoewel de wijk als één geheel is bedacht heeft elk afzonderlijk complex ook een eigen interne logica. In de eerste gemeentelijke woningbouw (1916-1919) rond de Anemonestraat nam Dudok naast 180 woningen ook enkele winkeltjes en een openbare leeszaal op. Een centraal wandelpad loopt tussen de huizen onder de poort van de leeszaal door en biedt fraaie zichten op de Clemenskerk. Opvallend is de ruimtelijke rijkdom, door een grote variatie in dakvormen, materialen, rooilijnverspringingen en kleuren. In de tweede gemeentelijke woningbouw (1917-1920) is de inmiddels tot woningen verbouwde voorma-

Het huizenblok waarvoor Hamdorff een presentatietekening maakte in 2012.

Zichtlijn vanuit de Geraniumstraat in het eerste woningbouwcomplex op de Clemenskerk.

lige Geraniumschool het stedenbouwkundige middelpunt voor de 84 woningen. De Geraniumstraat heeft een spectaculaire zichtlijn op het huizenblokje aan de Anemonestraat en de Clemenskerk. De toren en de klok van de Geraniumschool is een baken in de wijde omtrek. In de vijfde gemeentelijke woningbouw (1920-1922) staat de Oranjeschool centraal. Vanuit de Neuweg heb je er ook zicht op. Door de zichtlijnen en de

afwijkende architectuur kunnen de buurtbewoners zich goed oriënteren op de voorzieningen. Ze stoten niet af, want vanuit een hoger middelpunt dalen de gebouwen af naar de schaal van de woningen. Eromheen staan 113 arbeiderswoningen en twee winkelhuizen. Rondom de gemeentelijke woningbouw staan ensembles die door de woningbouwverenigingen zijn gebouwd. Ze zijn ontworpen door architecten als P. Vorkink en J.P. Wormser, B.H. Bakker en H. Bunders, en lijken sterk op die van Dudok, zodat het gebied een heel mooie visuele samenhang heeft gekregen.

Zicht vanuit de Korenbloemstraat op het poortgebouw van het eerste woningbouwcomplex van Dudok met op de achtergond de Clemenskerk waarop Dudok de hele wijk oriënteerde.

Het zuidelijke stuk van de Geraniumschool, gezien vanaf de Diependaalselaan, waaraan door Vorkink en Wormser ontworpen arbeiderswoningen staan.

Zicht op de Geraniumschool vanuit het zuidelijke stuk van de Geraniumschool, waaraan door Vorkink en Wormser ontworpen arbeiderswoningen staan.

De Neuweg – voorheen een slingerend heidepad – rijgt als centrale route de verschillende woningbouwcomplexen aan elkaar. Omdat de weg begint in Bloemenbuurt Noord biedt deze het een goed overzicht van de vroegste arbeiderswoningbouw, langs de eerste sociale woningbouwcomplexen aan de Ericastraat en vervolgens dwars door de vier gemeentelijke woningbouwcomplexen van Dudok. Een ankerpunt aan de route is de Zuiderkerk die precies in de bocht van de Neuweg staat en zo vanuit veel straten van veruit zichtbaar is.

Plan Zuid

Plan Zuid (het gebied ten zuiden van de Diependaalselaan tussen de Bosdrift en de Eikbosserweg) is door Dudok ontworpen en paste bij de ideeën die hij had over een eindige tuinstad. Een eindige stad betekende zoveel mogelijk behoud van landschap en natuur, in de jachtige samenleving essentieel voor de 'fysieke en geestelijke volkswelvaart', aldus Dudok. Het moest duidelijk zijn waar het dorp ophield en het landschap begon. In Plan Zuid ontwierp Dudok daarom de Kolhornseweg als uiterste grens van de stad. Daarnaast speelde bij het vormgeven van de beëindiging van de stad de vervlechting met de natuur een belangrijke rol. In Plan Zuid is dat zichtbaar in het patroon van rechte wegen, haaks op de Kolhornseweg. Sommige van die wegen zijn breder, zoals de Lijsterbeslaan, de Hilvertsweg en de Bosdrift, zodat via groene midden- en zijplantsoenen de natuur als het ware de bebouwde kom binnenkomt. Het is een stedenbouwkundige slimmigheid die in dezelfde periode ook in het

De tuindorpen hadden een sterke sociale achtergrond: de bewoners hadden recht op een goed huis, ruimte en licht. En niet in de laatste plaats ook op schoonheid in hun omgeving. Daarmee kregen zij betere leef- en woonomstandigheden, werden ze gezonder en kregen uitzicht op een betere toekomst.

Anemonestraat in het hart van Dudoks eerste volkswoningbouwcomplex met zichtlijn op de Clemenskerk.

oostelijk stadsdeel toegepast werd (en na de oorlog ten westen van de Bosdrift weer werd gebruikt, bijvoorbeeld in de Admiraal de Ruyterlaan). De Lijsterbeslaan komt uit op de rechthoekige Kastanjevijver, die net als de Laapersveldvijver zowel een waterhuishoudkundige als esthetische functie heeft.

De door Vorkink en Wormser ontworpen arbeiderswoningen aan de Diependaalselaan. Er zijn plannen geweest om de Bloemenbuurt grotendeels te slopen en te vervangen door appartementengebouwen.

Een van de woningen in het woningbouwcomplex van Zinniastraat, Primulastraat en Hilvertsweg, architect E. Verschuijl en Zn, 1930.

In deze buurt ten zuiden van de Diependaalselaan zijn twee sferen te herkennen. Allereerst het gebied ten westen van de Hilvertsweg. Aanvankelijk was hier middenstandsbebouwing bedacht, maar als gevolg van de grote behoefte aan sociale woningbouw is het gebied rond 1930 door woningbouwverenigingen gevuld. De huizen hebben dezelfde architectonische uitstraling als de eerdere verenigingsbouw, zoals vlakke, lange gevels met ramenreeksen onder de dakrand en bijzondere hoekwoningen.
De tweede sfeer is die rondom de Kastanjevijver. De vijver en de wegen eromheen zijn rond 1934-1953 aangelegd. Het is een heel formeel en streng stedenbouwkundig plan, niet alleen

door de Kastanjevijver, maar bijvoorbeeld ook door de zichtlijn vanuit de Elzenlaan die exact in de as van de toren van de Diependaalsekerk (1925) ligt en die de buurten ter weerszijden van de brede Diependaalselaan voor het oog aan elkaar bindt. Aan de meeste straten zijn daarna door ruime tuinen omringde middenstandswoningen gebouwd (Elzenlaan, Hazelaarlaan, Lijsterbeslaan). De Tweede Wereldoorlog onderbrak de bouw, die direct na de oorlog werd voltooid (Moerbeilaan, Kolhornseweg).

Kastanjevijver, 1936.

Bij de beeindiging van de stad ging het niet alleen om het begrenzen van de bebouwing ten opzichte van de natuur. Maar ook om de natuur de stad in te laten spoelen. Daarmee heeft dat groen een essentiele functie als onbebouwde groene ruimte en natuur.

De natuur in het buitengebied wordt door de Lijsterbeslaan de wijk ingetrokken naar de Kastanjevijver, luchtfoto circa 1975.

Diependaalsekerk met woningen aan de Diependaalselaan, architect D.A. van Zanten.

Winters beeld van de Kastanjevijver.

Schrijverskwartier en Staatsliedenkwartier

Dit deel van de zuidflank bestaat uit de huidige buurten Schrijverskwartier en de vooroorlogse delen van het Staatsliedenkwartier. Deze uitbreiding is in de jaren 1920 en 1930 ontworpen door Dudok. En hoewel dat in delen is gedaan sluiten oude heideroutes (zoals de Oude Loosdrechtseweg), bestaande wegen (zoals de Hyacintenlaan) en nieuwe wegen als vanzelfsprekend op elkaar aan, zodat de verschillende buurtjes prettig in elkaar overlopen. Samen met de hoogteverschillen en de grote variatie aan goede architectuur zijn de vloeiende lijnen van het stedenbouwkundige plan een van de grootste kwaliteiten van deze harmonieuze leefsfeer.

Schrijverskwartier

Voordat de buurt met middenstandswoningen werd gebouwd, lagen daar enkel de Taludweg langs de Oude Haven en de Hyacintenlaan, met wat villa's en middenstandswoningen. Een bijzondere kwaliteit is het hoogteverschil. De Taludweg ligt bijna 14 meter +NAP, de Gijsbrecht van Amstelstraat op het middelste punt in de wijk op zo'n 6 meter +NAP. Een plek waar dat verloop goed zichtbaar is, is het Busken Huetplein, de centrale pleinruimte van de buurt.
De huizen zijn in iets grotere ensembles gebouwd en hebben

Hoogteverschil Busken Huetplein emt afdalende geschakelde woningen, .

Dubbele villa Hyacintenlaan 28-30, architect onbekend, 1900.

Hyacintenlaan 4, architect J. de Haan, Watergraafsmeer, juli 1902.

Hyacintenlaan 90-92, architect onbekend, 1907.

Bouwtekening Taludweg 57-59, architect Vixseboxse, 1904.

een grotere maat dan in het Staatsliedenkwartier, waardoor het straatbeeld wat rustiger oogt. De architectuur is uitgesproken, met enkele van de mooiste architectuurkenmerken uit de jaren dertig. Zie bijvoorbeeld de fraaie metselverbanden en prominente schoorstenen in het blok aan de Bosboom Toussaintlaan (ter hoogte van nr. 33) of de grote variatie aan bijzondere vormgevingselementen die in de huizen aan de Ten Katelaan voorkomen. Het zijn de huizen die voor het interessante straatbeeld zorgen (gebouwen met een grotere maat of afwijkende functie, zoals scholen of kerken, zijn er in het vooroorlogse deel niet), maar soms gebeurt er ook iets speciaals in het wegenplan. De lange Bosboom Toussaintlaan is visueel opgebroken door telkens op de kruisingen met dwarsstraten een huis wat terug te leggen. Soms ligt de rooilijn wat terug, zodat bijzondere ruimten ontstaan, zoals aan de Da Costalaan (fraai ensemble van gebouwen, voortuinen, bomen en openbare ruimte) of aan de Gijsbrecht van Amstelstraat (ter hoogte van nr. 341, mooi rijtje met diepe voortuinen en poort naar achterterrein).
Naast de architectuur zijn het de bomenlanen die de show stelen, zoals de rijzige moeraseiken in de Hyacintenlaan en de geelbladige gewone esdoorn in de Gladiolusstraat.

Bouwtekening Taludweg 79-81, architect Boonacker, 197.

Bouwtekening Taludweg 69, architect J.C. Brand, 1920.

Taludweg 69, architect J.C. Brand, 1920.

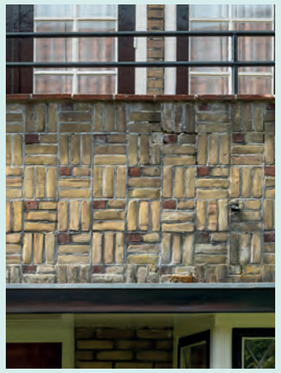
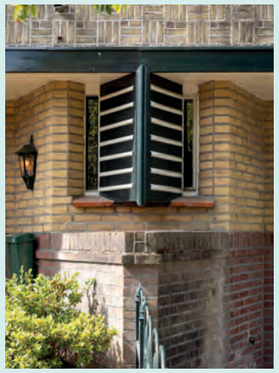

Gladiolusstraat.

Staatsliedenkwartier

Het oostelijke deel van het Staatsliedenkwartier dat voor de Tweede Wereldoorlog is gebouwd, heeft bebouwing per huis, twee-onder-een kap of per rijtje. Er is dus een grote variatie aan kapvormen, details en maat en schaal, maar toch is het geen rommeltje. Overeenkomsten zijn de aandacht die is geschonken aan kapvormen (waardoor een mooi dakenlandschap is ontstaan), het benadrukken van straathoeken in de architectuur of door een schuine plaatsing van huizen en een zorgvuldige detaillering van zowel voor- en zichtbare zijgevels. Er zijn hier ook complexen gebouwd.

Naoorlogse Schrijverskwartier, Staatsliedenkwartier en Plan-zuid (zuid-west)

Ondanks wat hogere bebouwing langs de hoofdwegen kent het gebied geen grote contrasten of ongelukkige overgangen. Grootschalige woningbouw of veelvuldige herhaling van identieke stempels komen niet voor. Plan-Zuid heeft daardoor een ontspannen karakter, dat wordt ondersteund door de alledaagse architectuur. Deze is zorgvuldig ontworpen met aandacht voor materiaalgebruik en detaillering, maar schreeuwt niet om aandacht. Dit geldt ook voor de gebouwen uit de Post ’65 periode.

Geen dominante bouwstijl

Door de variatie in verkaveling en woningbouw is er geen sprake van één dominante bouwstijl. De eengezinswoningen en portiekketageflats hebben een traditionele opzet met doorgaand metselwerk van rode baksteen en met pannen belegde daken. De woningbouw in open verkaveling heeft in de regel platte daken,

grotere glaspuien, lichtere baksteen en meer betonelementen. Nabijgelegen eengezinswoningen doorbreken de typologie van het klassieke rijtjeshuis door toepassing van split-level of drive-in vormen. Er is ruimte tussen de bebouwing waardoor zichtlijnen door de gemeenschappelijke tuinen mogelijk zijn. De bebouwing in de zuidwesthoek, de laatste fase in de ontwikkeling van de wijk, is met een woonerfachtige opzet kenmerkend voor de jaren zeventig. De architectuur is speels van opzet met veel verspringingen.

Herkenbare ensembles

Binnen de legpuzzel van deelplannen zijn enkele herkenbare ensembles te vinden die illustratief zijn voor de verschillende verkavelingstypologieën en de daarbij passende architectonische vormgeving en landschappelijke inrichting. Voorbeelden zijn de strokenverkaveling met gemeenschappelijke tuin, reeksen portieketageflats langs hoofdwegen, de woonerfverkaveling in de zuidwesthoek en het ensemble met en rondom de Bethlehemkerk. Deze ensembles zijn relatief kleinschalig van opzet en zijn onderling verschillend uitgewerkt wat bijdraagt aan identiteit en karakter.

Ensemble galerijflats aan de C. Evertsenstraat gezien vanaf de Kolhornseweg.

De iets hoger gelegen Pniëlkerk aan het einde van plaatsoenstrook en zichtas Van Ghentlaan.

Bescheiden accenten

Op enkele plekken vormen kerken en scholen een bescheiden accent door hun bijzondere vorm of hoogwaardige architectuur. Deze liggen vaak aan belangrijke openbare ruimtes, zoals pleinen of groenstroken. Een van de weinige plekken waar het natuurlijk reliëf van de ondergrond tot een bijzonder moment in de ruimtelijke opzet heeft geleid, is de locatie van de Pniëlkerk in het Zeeheldenkwartier, die enkele meters hoger ligt dan de directe omgeving.

Groene verbindingen

Het groen wordt bepaald door enkel structuurbepalende elementen, zoals de Diependaalselaan, de Admiraal de Ruyterlaan en de Van Ghentlaan. Deze zijn voorzien van middenberm of groenstrook en kenmerken zich door stevige boombeplanting. In het Staatsliedenkwartier is het openbaar groen beperkt tot enkele groen ingerichte overhoeken en plantsoenstroken bij voorzieningen. In het Zeeheldenkwartier bevinden zich gemeenschappelijke tuinen die in open verbinding staan met grotere structuren zoals de Diependaalselaan en het natuurschoon van de Hoorneboegseheide. Dit natuurgebied sluit aan op de groene buffer rondom de jaren-zeventig buurten, waar dwaalzones vanuit de bufferzone tussen de bebouwing doorlopen. De nabijheid van groen is in het Zeeheldenkwartier sterker dan het Staatsliedenkwartier.

Natuurschoon en gemeenschappelijke tuinen vormen een groene verbinding, Banckertlaan.

Volgende pagina:
Kunstwerk 'Levensvreugde' van Gabriël Sterk in het middenplantsoen van de Diependaalselaan, 1970.

5 SAMENVATTING KERNKWALITEITEN

De kernkwaliteiten zijn eigenschappen, plekken, zichtlijnen, structuren, ensembles en gebouwen die het karakter van een stadsdeel, wijk of buurt bepalen. Als een kernkwaliteit zou verdwijnen, zou het gebied een deel van zijn eigenheid en kwaliteit verliezen.

Structurerende radialen en ceintuurbanen

Het is een organisch ontstane structuur die vervolgens geformaliseerd is, waarin de kracht van de kapstok voor het stedenbouwkundig ontwerp van de deelgebieden schuilt. De routes structureren de ruimte en in samenhang met de gebouwen bepalen ze hoe je dit stadsdeel beleeft, in samenhang met open ruimtes en bijzondere herkenningspunten, zoals scholen, kerken of andere opvallende gebouwen. De zuidkant vormt een beëindiging van de bebouwde kom met een eindweg en verbindingen met de natuur.

De Gijsbrecht van Amstelstraat als een van de meest structurerende ceintuurbanen in Hilversum Zuid.

Visuele eenheid door een vloeiend stratenpatroon en een strenge beeldregie

De wijk bestaat uit een lappendeken van verschillende wegen- en stratenplannen uit verschillende perioden (partiële ruimtelijke plannen). Toch is het niet gefragmenteerd. Dat komt vooral door de manier waarop woonstraten – buiten het raamwerk van hoofdwegen – lange vloeiende lijnen maken. Het is een belangrijk kenmerk van de tuinstadgedachte. Dudok kon het hier op grote schaal uitvoeren omdat hij verantwoordelijk was voor de wegenplannen in het tot dan toe nog grotendeels onbebouwde zuid. Met uitzondering van de vroegste, meest noordelijke buurten, is daarnaast op de maat en schaal van de huizen, de manier waarop ze zich manifesteren aan de straat en hun architectuur een strenge beeldregie toegepast. Daarbinnen was veel variatie mogelijk, al zijn de overeenkomsten tussen de huizen altijd belangrijker dan de verschillen.

De Potgieterlaan vloeit haast vanzelf het Busken Huetplein op waarna de route naar zuid en oost vervolg kan worden.

Herkenbare grens van de stad

De manier waarop de wijk overgaat in het landschap is door Dudok ontworpen en paste bij de ideeën die hij had over een eindige stad. Het moest duidelijk zijn waar het dorp ophield en het landschap begon. In Plan Zuid ontwierp Dudok daarom de Kolhornseweg als uiterste grens van de stad. Daarnaast speelde bij het vormgeven van de beëindiging van de stad de vervlechting met de natuur een belangrijke rol. In Plan Zuid is dat zichtbaar in het patroon van rechte wegen, haaks op de Kolhornseweg en het bosgebied van ’t Hoogt van ’t Kruis. Sommige van die wegen zijn breder, zoals de Lijsterbeslaan, de Hilvertsweg en de Bosdrift, zodat via groene midden- en zijplantsoenen de natuur als het ware de bebouwde kom binnenkomt. Het is een stedenbouwkundige slimmigheid die na de oorlog ten westen van de Bosdrift in het Zeeheldenkwartier weer werd gebruikt, bijvoorbeeld in de Admiraal de Ruyterlaan.

Architect E. Verschuijl ontwierp een complex van 54 woningen aan Cameliastraat, Fuchsiastraat, Irisstraat, Lupinestraat en Neuweg.

Variatie aan leefsferen

De buurten die in de verschillende perioden zijn ontstaan, zijn nog steeds herkenbaar, redelijk gaaf tot gaaf en beleefbaar in hun opzet, architectuur en groene openbare ruimte. De buurten geven een homogeen beeld, terwijl er toch qua ontwerpen en details een grote variatie is. Een belangrijke reden daarvoor is dat een groep architecten vaak aan het werk was in een buurt binnen de afgestemde bepaling van het bebouwingsbeeld.

Uitzonderlijke architectuur

De wijk heeft een grote variatie in typologie en architectuur. Ongeacht of het sociale woningbouw of villa's betreft, over het geheel genomen is de kwaliteit ervan hoog. Zo valt de door particulieren gebouwde arbeiderswoningen op door hun kleurrijke voorkomen en grote variatie in decoratieve accenten. De door woningbouwverenigingen gebouwde sociale woningen voldoen niet alleen keurig aan de eisen van de woningwet, maar zijn met de grootste aandacht voor details ontworpen. Bij architect Dudok kwam dat voort uit hooggestemde idealen. De architecten van de woningbouwverenigingen hadden een hoge kwaliteit en werden begeleid door Dudok en de Schoonheidscommissie in het ontwerpen van woningen van een hoogwaardige kwaliteit en architectuur. In de middenstandswoningen en villa's is de variatie in architectuur het grootst; de meeste bouwstijlen uit alle perioden zijn in de zuidflank vertegenwoordigd.

Uitzonderlijke sociale woningbouw

De eerste woningbouw in Bloemenbuurt-Noord maakte straten met woningblokken in een weliswaar overwegend rechte rooilijn, maar met een variatie aan bijzonderheden. Bloemenbuurt-Zuid, op grond van de plannen van Dudok, weerspiegelt het uitzonderlijk hoge, en nationaal gewaardeerde kunnen van Dudok en de gemeente. Hier is in 1915 duidelijk gemaakt dat de relatie tussen stedenbouwkundig plan, openbare ruimte en architectuur onlosmakelijk is. Ook het mixen van functies: wonen, baden, boodschappen doen, naar school en de leeszaal gaan in je eigen buurt. De goede woningen zijn uitgewerkt met een afwisseling en schoonheid die arbeiderswoningbouwcomplexen – de leef- en woonomstandigheden van de mensen – op een hoog niveau heeft gebracht en gehouden.

Spotlight op de middenstandsbouw

Veel scholen, kerken, villa's en Dudoks sociale woningcomplexen hebben een beschermde status (rijksmonument, gemeentelijk monument of ze liggen in het rijksbeschermd stadsgezicht). Een bepalende leefsfeer is sterk onderbelicht gebleven: de middenstandsbouw, terwijl daarvan heel fraaie objecten en ensembles in de zuidflank staan. In de buurten draagt vrijwel elk ontwerp bij aan de sfeer en de kwaliteit van de leefomgeving. Daarom is het moeilijk het een wel en het ander er niet uit te lichten. Het zijn er te veel die een hoge kwaliteit hebben. De middenstandsbuurten moeten daarom gezien worden in hun geheel

De door Dudok vastgelegde bebouwingsgrens van Hilversum Zuid aan de Kolhornseweg gezien vanaf de entree van begraafplaats Zuiderhof.

met een veelheid aan hoogwaardige architectuur. Opvallend is dat er buurten zijn waar een groep architecten aan het werk is geweest. Er is zelfs sprake van een dominante architect in de buurt rondom het Busken Huetplein (W. Reeders) en architecten die veel gebouwd hebben in Plan Zuid (M.E. Middag en J. Dullaart).

De kleine middenstandswoning

Begin jaren vijftig deed de kleine middenstandswoning zijn intrede. Bekender is de naam doorzonwoning. Deze woningen werden bereikbaar voor gezinnen als koopwoning maar ze werden ook verhuurd. De doorzonwoning is een typische wederopbouwwoning. Gebouwd met een standaard plattegrond: de woonkamer met eetgedeelte liep zonder scheiding door van voorgevel tot achtergevel. Ramen aan de voor- en de achterkant zorgden voor licht van beide kanten door de hele kamer. De keuken was een 'dichte keuken'. Het werd zo'n algemeen woningtype dat de naam verbonden werd met de bewoners: het gezin. Wie kent niet "de familie Doorzon" uit de gelijknamige strip? De naam arbeiderswoning begon te verdwijnen. Steeds vaker werden die de eengezinswoning of de kleine middenstandswoning genoemd. Voor de arbeiderswoning kwam ook de naam sociale huurwoning in de plaats. De woningen konden snel en goedkoper gebouwd worden als gebruik werd gemaakt van de bouwmethode systeembouw. De draagconstructie liet de indeling vrij en open. Wel werden de buitenbladen van de gevels in metselwerk uitgevoerd. De geprefabriceerde puien bepalen het beeld van de voorgevel, terwijl daarmee vaak de hiërarchie in de inrichting van de gevel afnam, de vensters op de verdieping waren even breed als die op de begane grond. Veel doorzonwoningen werden volgens het traditionele idee gebouwd: met houten balklagen en metselwerk. De ruimte tussen de begane grond en de verdieping werd vaak in decoratief metselwerk uitgevoerd of met een gedecoreerde betonnen plaat afgewerkt.

De woning aan de J.P. Coenstraat 80 is een museumwoning van Hendrick de Keyser, en geeft een goed beeld van de inrichting en het wonen in de jaren vijftig.

Ensembles

De wijk kent een hoog aantal ensembles en complexen van hoge waarde. Ook na de oorlog ontstonden enkele bijzondere ensembles die van hoge stedenbouwkundige en architectonische waarde zijn. De Diependaalselaan met bebouwing ter weerszijden, de groene inpassing van verkeersweg en de doorzichten door de gemeenschappelijke tuinen vormen een uniek geheel. De jaren-zeventig bebouwing in de zuidwesthoek vertoont een grote samenhang tussen de verkaveling, de architectuur, de inrichting van de openbare ruimte en de groene dooradering. Tenslotte is de nabijheid van natuurschoon van grote stedenbouwkundige en landschappelijke waarde.

De woonkamer in J.P. Coenstraat 80.

De trotse familie voor hun woning J.P. Coenstraat 80. Deze kleine middenstandswoningen waren bereikbaar voor de inwoners. Zo konden meer mensen een goede woning bewonen.

Lange woonblokken aan de Van Almondelaan.

Lange lijnen

De contouren van de naoorlogse buurt werden bepaald door Dudok, maar de bebouwing is grotendeels in de jaren vijftig, zestig en zeventig gerealiseerd. Noodzakelijke aanpassingen als gevolg van de woningnood, veranderende stedenbouwkundige inzichten en onzekerheid over provinciale wegenplannen zijn zonder veel kleerscheuren geïncorporeerd.

Nieuwe typologieën

Binnen de beperkte mogelijkheden van de naoorlogse woningbouw zijn op bescheiden schaal enkele nieuwe typologieën toegepast, zoals maisonnetteflats, vrijgezellenflats, split-level- en drive-inwoningen. Veel bebouwing in plan-Zuid is ontworpen door Hilversumse architecten, waardoor verwantschap met andere buurten en gebouwen voelbaar is. Enkele kerken en scholen hebben een bijzondere opzet en architectuur, die bijdragen aan hun accentwerking.

Gaafheid

Het bebouwingsbeeld van wijk Zuid is in het algemeen gaaf gebleven. In Bloemenbuurt-Noord is deze kwetsbaar geworden. De restauratieve aanpak van Bloemenbuurt-Zuid heeft de kwaliteiten weer zichtbaar en beleefbaar gemaakt en de kwaliteit van de leefomgeving bevestigd. De kwaliteit van de middenstandsbuurten zorgt ervoor dat er relatief weinig wijzigingen worden verlangd. Het naoorlogse Plan-Zuid is op enkele gerenoveerde woningbouwblokken en uitgebreide buurtwinkelcentra na nog grotendeels origineel. Ook heeft nog weinig verdichting plaatsgevonden, waardoor het ontspannen karakter bewaard is gebleven. Het jaren-zeventig buurtje aan de Van Gelderlaan en Van der Zaenlaan is bijzonder gaaf gebleven. Het ontspannen karakter van de buurten en de nabijheid van natuurschoon maken het een gewaardeerd woongebied dat de tand des tijds goed heeft doorstaan. Door de variatie en compactheid voelen bewoners zich snel gehecht aan hun eigen buurt.

Ontwerptekening van de in 1975 gerealiseerde woningen in het buurtje Van der Zaenlaan en omgeving.

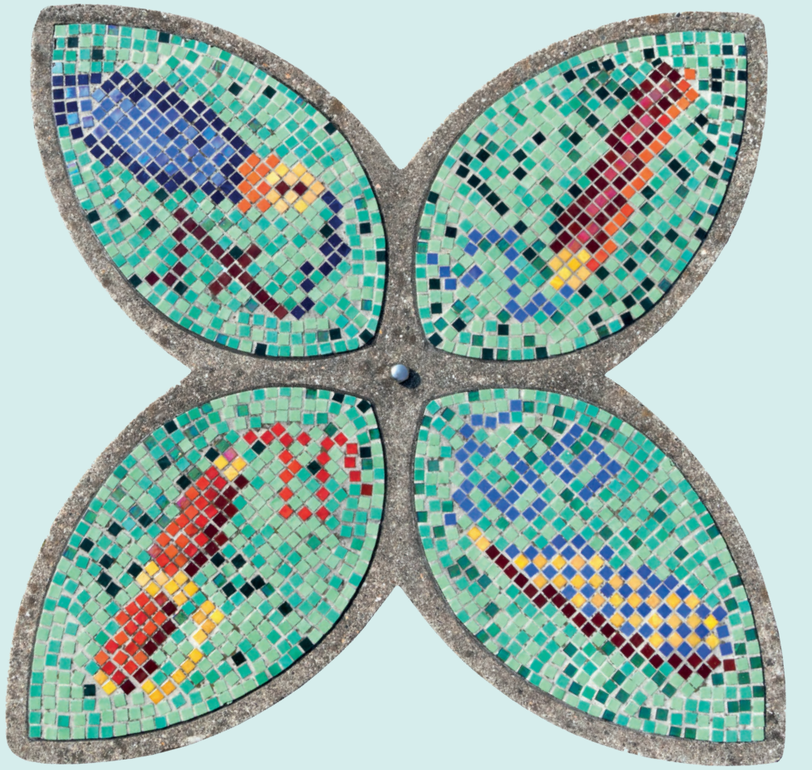

6 COLOFON

Externe onderzoekers
Wijnand Galema
Dolf Broekhuizen
Lara Voerman
Evelien van Es

Begeleidingscommissie
Jaap Evert Abrahamse
Anita Blom
Matthijs de Boer
Max Cramer
Birgit Dulski
Hans Kars
Moriko Kira
Harm Jan Korthals Altes

Fotografie en opmaak
Arie den Dikken

Archiefmateriaal, historische foto's en kaarten
Archief Gooi en Vechtstreek
Collectie Hilversum

WIJKBIOGRAFIE HILVERSUM ZUID

2026

Zicht op woningen Van Ghentlaan en achterzijde Van Almondelaan.

Hilversum
Mediastad